

Nabobové v Bengálsku

Obrazy ze života britsko-indické komunity v letech 1757–1800

Motto: *English man very good man, drinkee de punch, fire de gun, beatee de French, very good fun.*¹

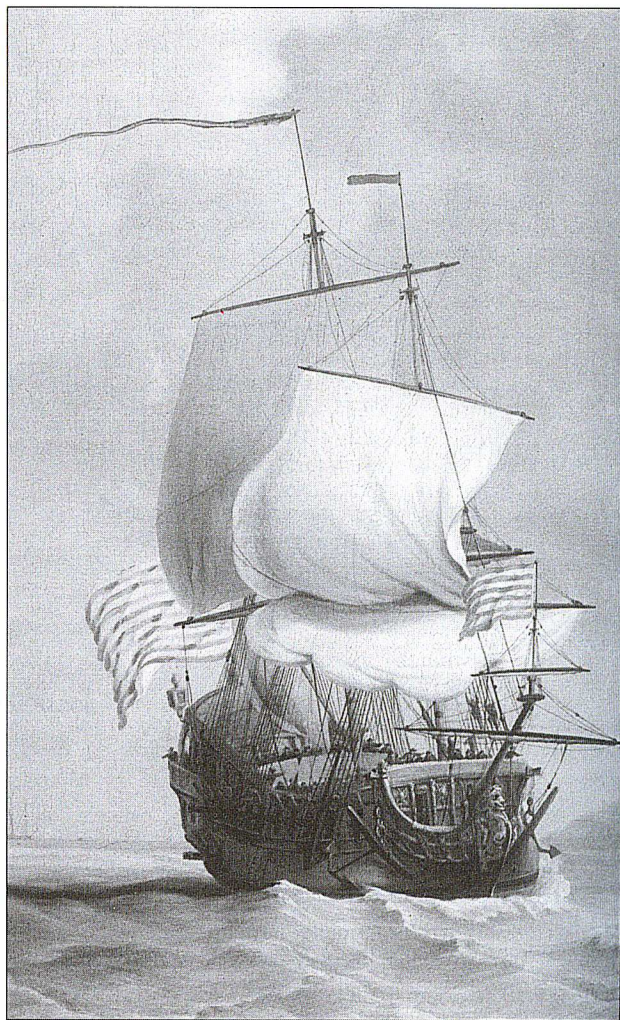
V odpoledních hodinách 23. června roku 1757 umlkly na pláni nedaleko vesnice Palásí v Bengálsku poslední výstřely bitvy, která postavila britskou Východoindickou společnost do role dosazovatelů a regentů vládců v Bengálsku, Biháru a Uríse. Naváb² Sirádž ud Daula uprchl z bitvy a zanedlouho byl zlikvidován, na jeho místo usedl Britům příznivě nakloněný Mír Džáfar. Do rukou anglické soukromé obchodní společnosti se tak dostalo území svou rozlohou přesahující území Francie a Španělska dohromady. Mezi léty 1757 až 1765 proto v Bengálsku proběhl složitý proces, v němž podstata, směr a cíle britské aktivity v Indii prodělaly dramatickou a trvalou transformaci. Společnost přestala být pouze jednou z několika evropských obchodních společností bojujících o indický trh a změnila se v téměř suverénní mocnost s vlastními právy. Britové se stali, do značné míry ke svému úžasu, dominantními vojenskými a politickými činiteli v Bengálsku a okolních zemích.³

Souběžně s tímto procesem vznikala v Bengálsku rozsáhlá evropská komunita, která přinesla do Indie evropský styl. Záhy jej však přizpůsobila místním, specifickým podmínkám. Přestože její život, zvláště v počátečním období, nesl mnohé znaky mladé, rychle zbohatlé společnosti, nelze ji v delším časovém horizontu upřít kulturní přínos jak indickému, tak evropskému prostředí. Některým aspektům každodenního života této komunity v posledních třech dekadách 18. století, především života v rodící se metropoli Kalkatě, je věnován tento příspěvek.

MĚSTO KALKATA

Kulisu a rámeček života britsko-indické komunity v Bengálsku tvořilo město Kalkata, sídlo vlády Východoindické společnosti, vojenské, obchodní a bankovní centrum britských držav v této části Indie. Převažující hospodářská prosperita v posledních desetiletích 18. století umožňovala dynamický vývoj tohoto města a jeho proměny.

Až do roku 1760 pobývali britští úředníci ve faktorii uprostřed pevnosti Fort William nebo v domech okolo řeky. Popis města Kalkaty z roku 1727 a jejich obydlí vypadal následovně: „Fort William je postaven na bázi nepravidelného čtyřúhelníka, z cihel a malty, zvaných Puckah, což je směs prachu z cihel, vápna, melasy a řezaného konopí, která když uschne, je tvrdá a tuhá stejně jako kámen nebo cihla. Město bylo postaveno bez řádu, jak jeho stavitelé považovali za nejvhodnější pro své vlastní zájmy, každý považoval jakýkoli pozemek za vhodný pro zahraničení, takže do většiny domů se vchází skrze zahradu. Anglické domy jsou podél řeky, zatímco

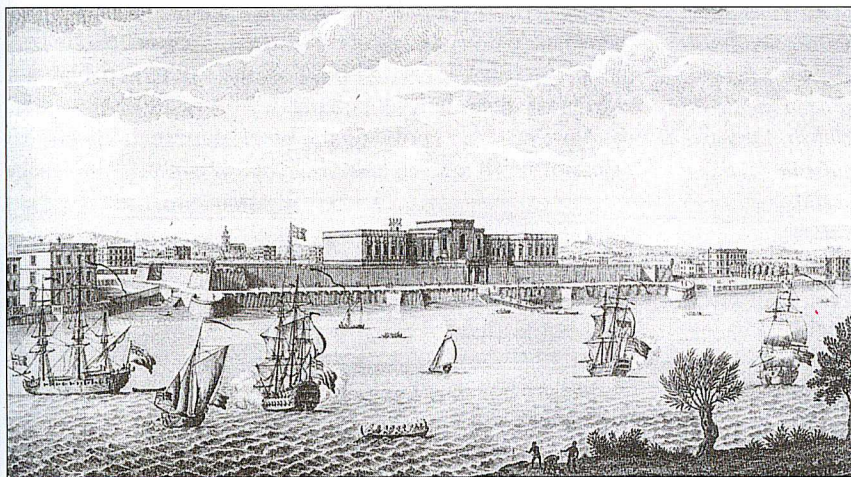

Plachetnice anglické Východoindické společnosti (1720).

domorodci žijí ve vnitrozemí ... dům guvernéra v pevnosti je nejlepší a nejspokladnější kusem architektury, jaký jsem kdy v Indii viděl. Je zde také mnoho pohodlných bytů pro faktory a písaře, uvnitř pevnosti, a nějaké obchody prodávající zboží společnosti, a sklady munice.“⁴

- 1) Refrén písně lodníků ze zásobovacích člunů na mysu Dobré naděje.
- 2) Naváb (z arabštiny) – doslova zástupce, v přeneseném smyslu slova tak byli označováni správci provincií mughalské říše, kteří se v 18. století změnili ve faktické vládcy svých území.
- 3) Wanner, M., Zrození impéria: Východoindická společnost a britský stát (1600–1773). Praha 2003, s. 91–95.
- 4) Hamilton, A., A New Account of the East Indies. Edinburgh 1727, s. 9 – citováno podle Sykes L. (ed), Calcutta through British Eyes 1690–1990. Madras–Delhi–Bombay–Calcutta, 1992, s. 9.

Po roce 1760 prodělala Kalkata rychlý a dosti chaotický vývoj. Obchodníci a písaři se přestěhovali do pohodlnějších bytů v Čauringí (Chowringhee), nedaleko pevnosti, na samé hranici s panenskou půdou. Jejich domy byly lemovány vysokou kolonádou s jónskými sloupy, prostorné místnosti s benátskými okny byly otevřeny bríze vanoucí od moře. Poprvé se zde uplatnil imperiální styl, obdobný ve Virginii stejně jako v Dublinu, Petrohradu či Kalkatě. Indičtí stavebníci jej záhy okopírovali a začali napodobovat. Přesto byla na stavbách patrná určitá specifika. Sloupy byly omítnuty oblázky a patra byla vytvořena z lomového

Pohled na Fort William přes řeku Huglí (1754).

vápence (chunamu), který po vyleštění vypadal jako mramor.⁵ Venkovské domy podél řeky Huglí, ležící severně od Fort William, stály v zahradách s malými rybníky, odloučenými loubími a ovocnými sady, podobnými těm, které stály v Anglii podél Temže ve Twickenhamu a Chiswicku. Mnohé, dokonce i velmi pěkné domy tohoto typu byly špatně větrané, a i když už byly elegantně vybaveny, byly dosti rozptýlené.⁶

Snad nejlépe tento stav zachycuje popis z roku 1768 z pera Jeminy Kindersleyové: „Myslím, že jsem ti nikdy nepopsala město Kalkatu, i když, po Madrásu, nezdá se, že by stálo za popisování, i když je veliké, s mnoha dobrými domy, a vyhodou v tom, že mohou stát na březích řeky. Je to však podivné místo, a tak nepravděelné, že vypadá, jako by všechny domy byly nešťastnou náhodou hozeny do vzduchu, a dopadly na zem tam, kde dnes stojí. Lidé domy neustále dostavují a každý, komu se podaří získat kousek stavebního pozemku, buduje dům podle vlastního vkusu a rozhledu, bez jakéhokoli ohledu na krásu nebo pravidelnost města.“⁷

- 5) Heber, R., *Indian Journal*. 2 sv., London 1844. Sv. I, s. 31–32. Dopis datovaný 11.–12. října 1823 srovnává Kalkatu s Petrohradem.
- 6) Roberts E., *Scenes and Characteristics of Hindostan*, 3 sv., London 1835. Sv. I, s. 8.
- 7) Kindersley, J., *Letters from the East Indies*. London 1777, s. 218.
- 8) Syntézu architektonického vývoje města včetně rozsáhlé ikonografické dokumentace podal J. P. Losty, *Calcutta, City of Palaces: A Survey of the City in the Days of the East India Company 1690–1858*. London 1990.
- 9) Graham, M., *Early Journal of a residence in India*. Edinburgh 1812, s. 17.
- 10) Fay, E., *Original Letters from India (1779–1785)*. Calcutta 1908, s. 171–172.
- 11) Archer, M., *India and British Portraiture, 1770–1825*. London 1979, s. 23.

Proměna města ale neustrnula na tomto bodě. Již na konci 18. století se počáteční chaos začal usměrňovat, a zvláště v centru města vzniklo několik reprezentativních budov, které předznamenaly přeměnu Kalkaty v metropoli bílých paláců a zelených parků, jakou se stala v následujícím století.⁸ Mary Grahamová popsala počátky této přeměny následovně: „Kromě sídla vlády jsou zde následující veřejné budovy: radnice (town house), která bude podle všeho pěkná, až se dostaví, soud, velmi pohledná budova, a dva kostely, největší z nich má pěkné průčelí a oba mají štíhlé, špičaté věže. Nemocnice a věznice [jsou] na jihu města, v části korza zvaného

The Course, kde se každý večer sjíždějí všechny kočáry v Kalkatě ... Domy nyní obsazené školami pro sirotky jsou ve špatném stavu a plánuje se výstavba nových. Budova písařů, severně od sídla vlády [Government House] vypadá jako ošoupaná nemocnice nebo chudobinec.“⁹

Nemenší proměnou procházely i evropské čtvrti, které nabývaly charakteru zahradních měst. „Kalkata, jak víš, leží na Huglí, větví Gangy, a když vstoupíš do Garden Reach, který se táhne devět mil podél města, tvé oko těší ty nejzajímavější pohledy, které si lze představit. Břežky řeky jsou přímo zdobeny, elegantními budovami, nazývanými zde, stejně jako v Madrásu, zahradní domy. Tyto domy jsou obklopeny hájky a trávníky, které sestupují až k vodě a představují trvalou potěchu pro oko, jakož i příslovecně bohatství a eleganci vlastníků.“¹⁰

Obecný životní styl byl v zásadě britský, což bylo patrné i na těchto rezidencích. Domy byly svým návrhem evropské a se svými frontony a klasickými sloupy velmi připomínaly velké georgiánské a palladiánské domy v Anglii. Samozřejmě zde byly učiněny ústupky klimatu. Ochrana před sluncem zajišťovaly hluboké verandy se zelenými benátskými roletami nebo stínítky ze štípaného bambusu. Sloupky nebyly vždy rozestaveny podle klasických pravidel, ale tak, aby podporovaly rolety a snižovaly žár. Domy měly obvykle jedno, nebo dvě poschodí spočívající na těžkém pódiu, které se využívalo jako prodejna, úřad nebo skladiště. Většina Britů tak žila v domech mnohem větších, než jaké by si mohli dovolit v Británii. Tyto paláce s velkými sloupovými verandami, měly často vestibuly 25 metrů dlouhé a šest metrů široké. Do horních pater vedla velká točitá schodiště, v prvním poschodí se zpravidla nacházela jídelna. Většinou zde mohlo současně zasednout 30 a více hostů.¹¹

Za vnějším vybavením domů nijak nezaostával ani mobiliář, i když jeho složení bylo, narozdíl od vnější podoby budov, přizpůsobeno místnímu prostředí: „Styl indických domů se naprosto liší od těch anglických. Podlahy jsou zcela pokryty indickými hrubými tkaninami, nad něž není co do chladu a příjemnosti. Během několika týdnů chladného období se používají perské koberce nebo koberce z Mirzapuru. Je zde mnoho oken a dveří jako ve francouzských domech a na vnější straně jsou chráněny benátskými okny stejného popisu. Místnosti jsou velké a vzcné a ke každému je připojena část na

spaní a koupelna. Pokoje jsou otevřené jeden do druhého se sklápěcími dveřmi a závěsy (pankhas), které se používají během horkého období. Nejkrásnější francouzský nábytek se nakupuje v Kalkatě u monsieur de Basta, v jehož obchodě jsou k sehnání mramorové stoly, pěkná zrcadla a luxusní křesla. Mnoho vynikajícího nábytku je rovněž v evropských obchodech. Je vytvořen domácími řemeslníky pod vedením evropských mistrů a pod dohledem evropských nábytkářů a výrobců kabinetů.¹²

Trh s nábytkem ale nebyl dlouho tak dobře zásobený, jak by se dalo usuzovat podle předchozího citátu. Navíc nebyl dostupný všem. Problémy, se kterými se v tomto směru potýkala, popsala J. Kindersleyová ještě na sklonku šedesátých let 18. století popsala následovně: „Nábytek je nadmíru drahý, a je velmi těžké jej sehnat, takže stěží najdeš pokoj, kde všechny židle a křesla jsou stejného druhu; lidé jsou proto nuceni shánět je, kde se dá, jak od kapitánů evropských lodí, tak z Číny, nebo tím, že je dají zhotovit místním packalským tesařům, nebo tak, že je pošlou do Bombaje, což ale znamená, že ti se vrátí za tři roky, takže ti lidé, kteří mají to štěstí, že dostali své domy v zásadě dobře vybavené, opouštějí je jen kvůli návratu do Anglie.“¹³

Ve vybavení domů nechyběly ani umělecké předměty. Jednou z nejsnazších cest jak dodat domu ten správný „tón“ bylo rozmístění portrétů namalovaných jedním z mnoha britských umělců, kteří začali proudit do Indie na konci 18. století v naději, že zde najdou štěstí. Intenzivně se snažili podpořit ješitnost nových britských zbohatlíků. Zdaleka ne vždycky šlo o druhořadé umělce. Britské galerie dodnes zdobí obrazy, které v sledovaném období vytvořili umělci, jakými byli například William Hodges, Thomas a William Danielovi, Johann Zoffani, Francesco Renaldi nebo miniaturista Ozias Humphry.¹⁴

Portréty měly tu výhodu, že byly lépe přenosné, a mohly být proto po ukončení služby v Kalkatě převezeny zpátky do Británie. Jako nástroj dekorativnosti by postačily jakékoliv oleje, ale portréty, s jejich jemným odrazem společenského a hospodářského postavení, byly zjevně nejdělnější. V Kalkatě, ale i v jiných centrech britské správy, například v Madrásu, kde bylo společenské rozdělení vždy striktně hierarchické, se každý snažil vylepšit společenské postavení, a v tom mohly portréty hrát významnou roli. Ti Britové, kteří z přišli horních společenských tříd, s sebou brali portréty z Británie a byli připraveni ochraňovat přichozí umělce. Portrét namalovaný během pobytu v Indii mohl být získán a pak dovezen zpět do Británie a přidán k místním rodinným sbírkám. Ti, kteří se snažili dostat mezi mondénní vrstvy, se snažili napodobit aristokratickou módu a objednávali si portréty, aby dodali pečť svému novému postavení. Portrét mohl udělat pro zvýšení prestiže opravdu mnoho.¹⁵

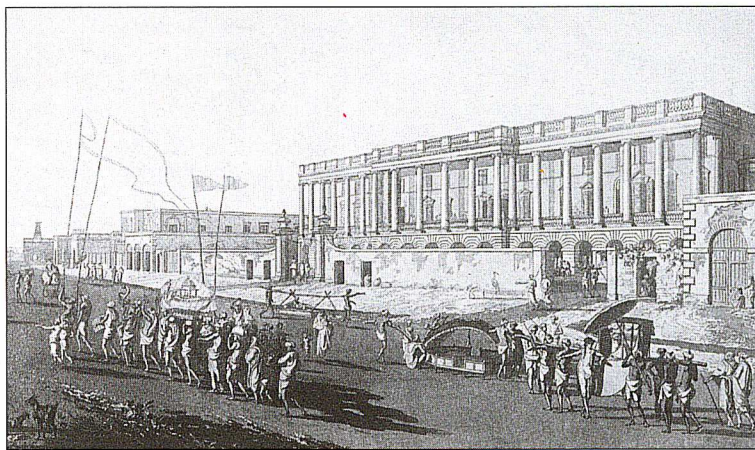
BRITSKO-INDICKÁ SPOLEČNOST

Charakter britsko-indické komunity v Bengálsku a v Indii vůbec byl podmíněn specifickou strukturou, kterou představovali jak civilní, tak vojenští zaměstnanci Východoindické společnosti. Hierarchie uvnitř této komunity do

značné míry odpovídala profesionálním vztahům uvnitř úřadů a armády. Charakter společnosti zásadním způsobem ovlivňoval fakt, že valná část Britů považovala svůj pobyt v Indii za dočasný a počítala s návratem do Británie. Pro naprostou většinu z nich představovala služba Východoindické společnosti šanci ke zbohatnutí, shromáždění prostředků pro budoucí život na Britských ostrovech.

Způsoby zbohatnutí, stejně jako rizika, která služba přinášela, prošly v sledovaném období zásadní proměnou. Platy zaměstnanců Východoindické společnosti byly až do druhé poloviny šedesátých let 18. století velmi nízké. Vedení společnosti počítalo s tím, že její zaměstnanci se ihned po příjezdu do Asie zapojí do vnitroasijského obchodu (tzv. country-trade), který byl po více než dvě století hlavním zdrojem jejich obživy a bohatství.¹⁶

Zaměstnanci společnosti, kteří sloužili jako faktoři v jednotlivých malých koloniích, byli většinou příbuzensky

Budova Nového soudu v Kalkatě (1787).

nebo jinak spjati s osobami ve vedení Východoindické společnosti. Pocházeli z Londýna a okolních hrabství.

V prvních dvanácti letech po bitvě u Palásí nastal zlatý věk pro ambiciózní jedince v řadách společnosti. Právě v tomto období vznikl zkomolením slova naváb, titulu správce provincie Mughalské říše, pejorativní termín nabob, označující britské zbohatlíky v Indii. Byli to muži, kteří prošli ohněm bojů s Francouzi, naváby Bengálska

12) Kindersley, c. d., s. 278.

13) Tamtéž, s. 278.

14) Llewellyn-Jones R., A Very Ingenious Man. Claude Martin in Early Colonial India. Delhi–Oxford–New York 1992, s. 122, 125.

15) Archer, c. d., s. 23.

16) Marshall, P.J., Private British Trade in the Indian Ocean before 1800. In: Ashin Das Gupta, Pearson, M. N., India and the Indian Ocean 1500–1800. Calcutta–Delhi–Bombay–Madras 1987, s. 276–300. Zde je i hodnocení rozáhlé starší literatury.

17) Keay, J., The Honorable Company: A History of the English East India Company. London 1991, s. 370–371.

18) Cavaliero, R., Strangers in the Land: The Rise and Decline of the British Indian Empire. London–New York 2002, s. 70.

19) Fort William – India House Correspondence and other Contemporary Papers Relating Thereto (dále jen FWIHC), sv. XIV, s. 164.

20) Cit. dle Bence-Jones M., Clive of India. London 1974. s. 211.

21) FWIHC, sv. IV, s. 186.

22) Tamtéž, s. 189.

23) FWIHC, sv. V, s. 7.

a jejich spojenci. Mnozí z nich tyto zápasy nepřežili, ale ti kteří zůstali, se většinou domohli velkého bohatství. Pocházelo z válečného lupu, z darů od místních vládců, vojenských dodávek, manipulace s daňovými výnosy a především ze soukromého legálního i ilegálního obchodu. Tito zaměstnanci obchodní společnosti využili situace, která nastala v Bengálsku, Biháru a Urise po roce 1757 a zcela bez skrupulí vstoupili do soukromého obchodu v těchto bohatých provinciích. Zatímco před bitvou u Palásí byl soukromý bezcelní obchod zaměstnanců omezen na zboží importované či exportované po moři, po roce 1757 začali zaměstnanci společnosti soukromě obchodovat i s místní solí, tabákem, sušenými rybami, olejem, rýží, zázvorem, cukrem a opiem a osobovali si právo bezcelního obchodu. Záhy ovládli místní trh a zruinovali řadu obchodníků. Jejich činnost vyvolávala spory s místními vládci, a zatahovala tak společnost do stále nových a nových konfliktů na indickém subkontinentu.¹⁷

Je na místě uvést několik příkladů. Nikdo nedosahoval bohatství Roberta Clivea, tvůrce britského panství v Bengálsku, Biháru a Urise, které bylo v roce 1767 odhadováno na 401 100 liber. John Zephiah Holwell, velitel kalcké posádky, získal 96 000 liber, a William Ellis, který byl zavražděn v Patně, zemřel s majetkem 100 000 liber. Civilním zaměstnancem, o kterém se soudilo, že dosáhl obdobného bohatství jako Clive, byl Skot John Johnstone s majetkem asi 300 000 liber. Francis Sykes, rezident na navábově dvoře v Muršídábádu, či Thomas Rumbold, guvernér Madrásu, nebyli daleko za ním. Jejich podnikání nebylo bez rizika. Richard Smith, kterému naváb Karnátaku dlužil 60 000 liber, skončil jako výkonný velitel madráské armády s majetkem mezi dvěma a třemi tisíci liber.¹⁸

Když Robert Clive nastoupil v roce 1765 podruhé do úřadu guvernéra Bengálska, zlatý věk nabobů ukončil. Jak v září 1765 konstatovali členové jeho vyšetřovací komise, referující o činnosti jeho předchůdců: „Každé jaro této vlády bylo poskvrněno korupcí, principy chtivosti a útlaku převládaly a každá jiskra lidskosti a veřejného ducha byla ztracena [nebo] udušena nezřízenou žádostivostí po nezaslouženém bohatství.“¹⁹ Clive proto přikročil k „čištění Augiášova chlé-

va“.²⁰ Soukromý obchod a komerční činnost zaměstnanců byly omezeny a zregulovány, zaměstnancům byla zakázána držba půdy a účast ve správě a výběru daní.²¹ Byly zahájeny soudní procesy s některými zaměstnanci, majetek nejvýše postavených korupčníků byl zabaven. Ředitelé připomněli zaměstnancům, že nemohou jednat za hranicemi anglického práva. Uznali, že mají povinnost „chránit a opatrovat obyvatelstvo a nedávat mu žádný důvod poblížet na Angličany jako na národní nepřátele.“²²

Ředitelé společnosti pochopili, že „musí nastat absolutní změna ve způsobu řízení, jinak nemůžeme očekávat vytvoření sboru vynikajících zaměstnanců.“²³ Vypracovali proto sérii doporučení, kterými se měli bengálští zaměstnanci řídit. Soukromý obchod byl zakázán, činnost zaměstnanců byla přesně vymezena, povinnosti byly detailně stanoveny. Byla zavedena pravidla pro dávání a přijímání darů.²⁴ Odívání, pití i bydlení nabylo regulované podoby. Pozornost věnovaná detailům měla vést tomu, že „luxus a extravagance“ budou nahrazeny „jednoduchostí a hospodárností“.²⁵

Rostoucí vědomí Britů, že jde o trvalou přítomnost, se odrazilo ve zvýšení počtu zaměstnanců. Před bitvou u Palásí sloužilo v Kalkatě jen asi 80 civilních zaměstnanců, z nichž každý dostával okolo 150 liber úhrnného ročního příjmu. V sedmdesátých letech stoupl počet zaměstnanců na více než 200. V britské správě se objevili lidé s odlišnou mentalitou, jakkoli byli i nadále často označováni za naboby. Přestože korupční praktiky především ve fiskální praxi nebyly zcela vymýceny, pro většinu zaměstnanců se stala cílem standardní kariéra zaměstnance společnosti. Spíše než dravost stala se nyní vystavovanou ctností bezúhonnost a obchodní zdatnost. Zisk se začal vydělávat hůře, bylo proto nutné zůstat v Indii déle, aby se dalo získat to, co bylo i nadále komfortním penzijním zajištěním.²⁶

Systém náboru kádrů se nezměnil, nadále šlo především o syny obchodníků a podnikatelů spjatých převážně s londýnskou City, rejdaři a bankéři zabezpečujícími vládní úvěr, syny kněží, právníků, představitelů gentry a drobné nobility. I nadále šlo především o obyvatele Londýna a okolí, kteří získali své vzdělání ve veřejných středních školách, Skotské akademii nebo prostě v účtárnách společnosti. Teprve na sklonku sledovaného období vznikly první školy pro zaměstnance společnosti přímo v Bengálsku – College of Fort William a Hailebury. Obecný středostavovský původ podmiňoval značnou semknutost, uniformitu a relativní uzavřenost britské komunity v Indii a její minimální otevřenost vůči podnětům indického prostředí.²⁷

Snaha společnosti po stabilizaci zaměstnanecké základny vedla k růstu mezd. V roce 1774 platy stouply na 455 liber ročně a v 1786 dosáhla průměrná výše platu 2261 liber.²⁸ Změnil se i sociální původ zaměstnanců. Jak v roce 1781 konstatoval generální guvernér Warren Hastings, z 252 smluvních civilních zaměstnanců v Bengálsku, bylo příliš mnoho „synů z předních rodin království [z Británie], a každý aspiruje na rychlé získání lachů²⁹ a návrat domů, aby získal přední místo pro sebe doma.“³⁰ Civilní služba musela být držena v ekonomických mezích, neboť nyní stála mnohem více než předtím. Výše mezd se zvedala i v důsledku trvalého tlaku na akcionáře a ředitele v Británii, aby zajistili

24) Zatímco první angličtí obchodníci v Indii se jen těžce učili jazyku darů, a jejich dary místním guvernéřům, dokonce i mughalskému císaři, byly zcela neadekvátní, když se naučili dary přijímat, naučili se i znát jejich hodnotu. Extravagance darů zamotala všem hlavu, neboť pozornosti se získávaly mnohem snadněji než zisky. Když pak indická knížata poznala tyto úředníky, byla nucena nakupovat dary za peníze z pokladen společnosti. Dary zaměstnanců společnosti byly zcela kryty z úředních peněz podle zvláštní stupnice, podle toho, kdo obdarovával koho, praxe, v Orientu nezbytná k zachování tváře, tak byla kodifikována.

25) FWIHC, sv. V, s. 7.

26) Spear, P., *The Nabobs, A Study of the Social Life of the English in Eighteenth Century India*. 2. vyd., Delhi–Calcutta–Chennai–Mumbai 1998, s. 25–26.

27) Suresh Chandra Ghosh, *The Social Condition of the British Community in Bengal, 1757–1800*. Leiden 1970, s. 172–173.

28) Marshall, P. J., *East India Fortunes, the British in Bengal in the Eighteenth Century*. Oxford 1976, s. 180.

29) Lach = 100 000 rupií, v té době ekvivalent asi 10 000 liber.

30) Pamflet *The Best Practicable System of Judicature*. Cit. dle Cannon, G., Oriental Jones. New Delhi 1964, s. 122.

práci pro klienty a příbuzné. Každý ředitel Východoindické společnosti mohl jmenovat šest osob do civilní nebo vojenské služby společnosti. Prezident Shromáždění vlastníků (Court of Proprietors) a předseda direktoria (Court of Directors) mohli nominovat každý po 26 zaměstnancích. Generální guvernér nemohl odmítnout doporučení pro své zaměstnance, takže v časech Warrena Hastingsse sloužilo v Bengálsku více zaměstnanců, než kolik jich bylo potřeba. Starší zaměstnanci byli přepracováni a špatně placeni, ale rostoucí počet ostatních získával zvláštní sinekury, jejichž cílem bylo vzbudit iluzi, že jsou potřební. V roce 1785 muselo vedení společnosti zmrazit počet zaměstnanců, právo nominovat zaměstnance tím ale nebylo nijak dotčeno.³¹

Kontrola civilních zaměstnanců byla i nadále obtížná. Pro vojáky v armádě Východoindické společnosti to platilo dvojnásob. Vojsko společnosti, tvořené bílými důstojníky a indickými žoldněři, žilo vlastními tradicemi a mělo vlastní velitelskou strukturu. Každá z indických prezidencí měla vlastní armádu a vlastního výkonného velitele (až do roku 1895), který byl teoreticky podřízen vrchnímu veliteli generálního guvernéra. Po bitvě u Palásí prošla bengálská armáda společnosti prudkým růstem, který ji proměnil v největší v Indii. Vzrostl i počet důstojníků. Jejich původ se výrazně odlišoval od civilních zaměstnanců. Mnozí pocházeli z nuznějších poměrů a také z chudších oblastí Britských ostrovů. Velkou převahu mezi nimi měli obyvatelé Skotska a Irska, nechyběli však ani žoldněři ze všech končin Evropy. Studium v kadetce bylo předmětem protekce, takže v roce 1784 v armádě společnosti sloužilo 70 % subalterních důstojníků, které čekalo 20 let služby do povýšení na kapitány. Jejich plat a jejich přiděl za službu v poli (tzv. batta), který byl vyplácen bez ohledu na to, zda bylo vojsko v kasárnách, nebo na tažení (aby se důstojníkům zabránilo v soukromém podnikání), byl dosti nízký. V žádném případě nestačil na pokrytí nákladů dosti rozmařilého života v armádě. Garance předčasného důchodu a blahobytného života v Británii byla v armádě nižší, stejně jako příjmy, které závisely na hodnosti. Za každým generálním guvernérem tak vyrůstala hlučná armádní lobby prosazující větší možnosti výbojů a expanze.³²

Jakmile důstojník dosáhl hodnosti kapitána, opatřil si družinu sluhů, kteří s ním chodili, kamkoli se pohnul. I do války vytáhl zpravidla doprovázen stewardem, kuchařem, podkoním, střihačem trávy, holičem a umývačem. Kuliové nesli jeho palankin,³³ často s ním jely i dámy utěšitelky („comfort girls“) a jejich doprovod, nemluvě o vínu, lihovinách, táborovém nábytku, zvířatech a stanech. Když nebyli k dispozici kuliové, byli zrekvírováni buvoli. Protože na jednoho vojáka připadly dvě až tři osoby doprovodu, brigádu zpravidla doprovázel trén o počtu asi 35 000 osob. To dělalo těžkou hlavu velitelům, neboť uživit takovou armádu a napojit zvířata bylo závažným problémem.³⁴

Vedle civilních a vojenských zaměstnanců společnosti vyrůstala v Kalkatě také komunita řemeslníků, inteligence a poskytovatelů nejrůznějších služeb. V roce 1793 bylo ve městě možno najít 12 učitelů, 11 ranhojičů, 2 malíře-portrétisty, 2 architektky, 4 kadeřníky, 3 klenotníky, 12 krejčích, 25 výrobců kabinetů a truhlářů, 9 učitelů hudby, 2 knih-

vazače, 5 tiskařů, 10 dražitelů, 8 stavitelů lodí, 1 lékárníka, 1 tesaře, 1 výrobce děl a 1 rytec.³⁵

DENNÍ PRAXE

První Evropané, kteří přišli do Asie, se většinou přizpůsobovali místním zvykům. Nosili lehké bavlněné šaty, spali v lehkých lůžcích pod mušelínem, drželi si konkubíny, konzumovali místní jídla, kouřili vodní dýmky a s výjimkou obchodních a bankovních služeb se jen málo zajímali o své indické sousedy.³⁶

Spektrum jazyků používaných ke komunikaci bylo poměrně široké. Portugalština byla rozšířeným obchodním jazykem až do poloviny 18. století, pak ji začala vytlačovat angličtina. Například Robert Clive používal velmi jednoduchou portugalštinu, kterou se naučil v Brazílii. Tou mluvil se svým tlumočníkem (dubash). Průměrný obchodník ovládal slovník, který používal v odpovědích svým sluhům. Zephiah Holwell, který ovládal hovorovou arabštinu a bengálštinu a psal persky, byl mezi zaměstnanci společnosti výjimkou. Až ke konci 18. století mezi zaměstnanci Východoindické společnosti zobečněla znalost perštiny. Platilo to především pro ty, kteří byli ve styku s knížecími dvory, neboť perština byla jazykem správy i kultury největšího státu na indickém subkontinentu – Mughalské říše.³⁷

Již zmíněná stabilizace zaměstnanecké struktury tuto praxi poněkud změnila, a to nejen ve smyslu širšího používání angličtiny. Přivedla do Kalkaty pestřejší složení evropského obyvatelstva. Jak konstatovala Mary Grahamová v roce 1812, „*Anglická společnost v Kalkatě je početnější, nabízí větší množství charakterů a intelektuální vytríbenost, než jakákoliv jiná prezidencie.*“³⁸

Denní praxe zaměstnance společnosti závisela na jeho postavení v úřadu či armádě. Určitou představu nám může poskytnout anonymní, i když poněkud nadnesený a místy karikující popis standardního dne anglického úředníka z roku 1782: „*Okolo sedmé hodiny ráni jeho dveřník (durwan) otevře bránu a veranda je uvolněna pro jeho lokaje, nákupčí (circars), poslíčky (peons), kurýry (harcarraby), nosiče holi (chubdars), stewardy (nosihouccaburdars) a majordomy (consumahs), písaře a solicitátory. Vrchní sluha (jemmadar) vstoupí do haly a jeho ložnice v osm hodin. Paní je uklidněna a vyvedena po soukromém schodišti, buď do vlastního apartmá, nebo ven mimo dvůr. V té chvíli pán domu vystrčí noby z postele, a celý dav, který ho čeká, vpadne do místnosti. Každý z nich řekne třikrát salaám, ohne se a skloní hlavu tak nízko, že se vnitřní stranou prstů dotýká čela a zadní částí těla podlahy. On jen ledabyle přikývne nebo vrhne pohled na svého oblíbeného a chráněného solicitátora. Po asi půl hodině bloumání*

31) Suresh Chandra Ghosh, c. d., s. 16–25.

32) Longer, V., Red Coats to Olive Green: A History of the Indian Army 1600–1974, s. 39–41.

33) Palankin – krytá nosítka sloužící jako dopravní prostředek.

34) Fischer, H., The Travels of Dean Mahomet: an 18th Century Journey through India. Berkeley 1997, s. 14.

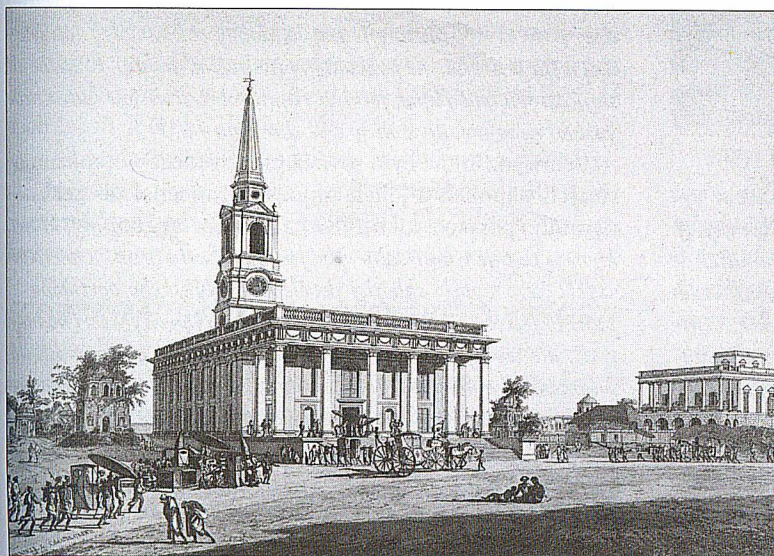
35) Furber, H., John Company at Work. Cambridge (Mass.) 1948, s. 257.

36) O'Malley, L. S. S., The Indian Civil Service 1601–1930. London 1965 s. 1–11.

a svlékání jeho dlouhých spodků je na jeho tělo navlečena čistá košile, na nohy spodky, krátké jezdecké kalhoty a ponožky, a to bez pánova velkého angažmá, jako kdyby byl socha. Vstupuje holič, holi ho, stříhá mu nehty a čistí mu uši. Sluha, kterému to přísluší, vezme umyvadlo (chillumjee) a džber a naleje mu vodu na ruce, aby je umyl spolu s obličejem. Vyndá také ručník. Pán domu poté vyjde ve svém županu do předpokoje nebo haly, kde se podává snídaně. Majordom vaří a servíruje čaj a nabízí pánovi talíř s chlebem nebo toastem. Zezadu přichází kadeřník a začíná svou práci, zatímco nosič dýmky měkce vtiskne horní konec troubele vodní dýmky do pánovy ruky, a jak kadeřník dělá svou práci, gentleman jí, srká nápoje a kouří. Předstoupí před něj jeho indický obchodní společník (banián) s pokorným saláám a postupuje o něco vpřed, před ostatní přítomné. Pokud má některý ze sollicitátorů výjimečné postavení, je mu přinesena židle. Tyto ceremonie trvají asi do deseti hodin, poté se pán odebere do svého palankinu, který je součástí kavalkády. V čele jde 8 až 12 nosičů holí, kurýrů a poslíčků se znaky svých profesí a v patřičných livrech (rozlišených barvou turbanu a šerpou kolem pasu – dlouhým mušelínovým pásem omotaným kolem těla), kteří odstraňují z cesty loudaly. Skupina nosičů, většinou osmičená, si navzájem čile pomáhá, aniž by obtěžovala pána. Pokud má pán vykonat návštěvu, jeho poslíčci vedou a řídí nosiče, on sám se projeví, pouze pokud je to nezbytné. Ve svém zaměstnání setrvává do dvou hodin odpoledne, kdy se on a jeho doprovod posadí, pokud jde o oděv v maximálním pohodlí, a poobědvají, přičemž každý je obsluhován pánovým služebnictvem. Tehdy se bez ohledu na dámskou společnost rozdají sklenice, vstoupí nosiči přinášející vodní dýmky. Předají troubel

svému pánovi, vše sledují a celou dobu rozfoukávají obeň. Jak se očekává, pán se vrátí k lehkému jídlu ve čtyři hodiny, poté bez jakékoli ceremonie vstoupí do palankinu a za několik minut je odvezen domů do postele, kde spí do sedmi až osmi hodin, kdy se zmíněná procedura zopakuje. Veškeré prádlo je stejně čisté jako ráno, nosič dýmky mu opět vtiskne do ruky troubel dýmky, pán je umístěn za stůl a kadeřník koná svou práci jako předtím. Po čaji si pán obleče vhodný kabát a vykoná návštěvu u dam, vrátí se něco před desátou, kdy povečeří. Doprovod s ním vydrží do půlnoci nebo první hodiny ranní, přičemž prokazuje značnou střízlivost a decentnost. Když služobové odejdou, náš brdina se odebere do postele. S ne větší námahou tak zaměstnanci společnosti bromadí velké bohatství.³⁹

Srovnání s denním rozvrhem dámy nám nabízí popis denních činností z deníku paní Marthy Sherwoodové: „Je probuzena chvíli před rozbřeskem. Její služka (ayah) jí přináší všechny části oděvu, zcela čisté a svěží od pradláka. Zabalí se do svého ranního županu, krásného kašmírového šálu a je tak připravena nadýchat se vzduchu, buď v kočáře nebo v palankinu. Brzy po rozbřesku se vrací, vypije kávu, jde si lehnout, a pokud může, zdravě spí jednu až dvě hodiny. Je vzbuzena před hodinou rodinné snídaně, v dostatečném předstihu, aby prošla důkladnou toaletou. Aniž by vynaložila jakékoli úsilí, prodělá koupání, česání atd., které zabezpečí ruce jedné až dvou černých žen. Když je dámská toaleta u konce, vydá se ze svého apartmá do haly, kde se koná snídaně v nejelegantnějším možném stylu a kam brzy zavítá řada gentlemanů. Konzumace je veřejná a trvá nějaký čas, jenž je vyplněn nejzdvořilejší konverzací. Poté se společnost rozejde a dáma odejde do některého z elegantních pokojů, kde trochu čte, dělá drobné ruční práce, dostává nebo píše vzkazy nebo přijímá nějakou ženskou návštěvu. Příležitostně oplácí návštěvu, kam jede ve svém kočáře. Zná velmi dobře klevety Evropanů, ale jen velmi málo život a zvyky domorodců. Malá inovace nebo změna oděvu se provádí před obědem, kdy se stůl vystrojí se stejnou pompou jako při snídani. To je nejlepší jídlo během dne, a pije se mnoho vína a nadkvasného svrchního piva. Společnost po obědě dlouho nesedí, takže naše paní se svlékne, vezme na sebe svrchník a veškeré okrasy a lehne si a spí nebo spíše čte až do doby, než ochladne každodenní žár. Poté následuje ještě důkladnější proces oblékání, spojený s důkladnou změnou každé části oděvu, a paní vyjíždí ve svém kočáře, aby se nadýchala vzduchu, obyčejně na korzu, kde se setkává se všemi důležitými lidmi z Kalkaty, a kde se může usmívat na své přítelkyně a přijímat poklony a komplimenty pání. Po návratu přidá ke svému oděvu několik šperků a usadne k večeři se svým manželem, po které jde většinou na ples nebo do společnosti, k čemuž musí být připravena poslední a nejhonosnější toaleta.“⁴⁰

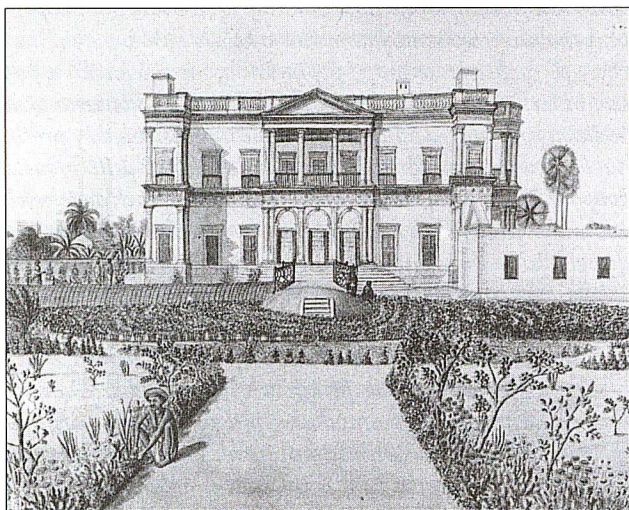
Kostel sv. Jana v Kalkatě od jihovýchodu (1788).

- 37) Furber, H., *Rival Empires of Trade in the Orient 1600–1800*. Minneapolis 1976, s. 298–299.
- 38) Graham, M., *Early Journal of a Residence in India*. Edinburgh 1812, s. 17.
- 39) Anonym, *Travels in Europe, Asia and Africa*. London 1771–81, sv. 2, s. 214 (Dopis 55, Kalkata 23. prosince 1779). V závorkách jsou úmyslně ponechána slova označující příslušné výrazy v indické angličtině.
- 40) Sherwood, Henry and Martha (ed.), F. J. Harvey-Dalton, *The Life and Times of Mrs Sherwood from the Diaries of Captain and Mrs Sherwood*. London 1910, s. 358–359.

Zdaleka ne všichni však žili tímto pomalým a fádním životním tempem. Řada studií věnovaná každodenní praxi britsko-indické komunity je silně ovlivněna skutečností, že většina popisů denních činností pochází z líčení sepsaného ženami, které tvořily méně početnou část britsko-indické komunity a pramálo se zajímaly o život svých partnerů.

Jakkoli bylo vyčerpávající klima výrazným limitem pracovní doby, zvláště vyšší úředníci se své práci věnovali s mimořádnou intenzitou. Období let 1757–1793 bylo naplněno intenzivní reformní činností, iniciovanou z Londýna i Kalkaty, která zasáhla prakticky všechny sféry života společnosti. Rozsáhlou transformací prošla jak civilní a vojenská služba, tak fiskální a soudní systém, obchodní a finanční praxe. Současně je nutné mít na paměti, že sledované období bylo naplněno množstvím válek, ať v severní Indii, tak v jiných prezidenciích. Všechny tyto konflikty vyžadovaly intenzivní účast britských důstojníků.⁴¹

Jako určitý kontrast můžeme proto uvést ukázkou z korespondence lorda Teignmoutha, který působil v Kalkatě jako soudce: „*Víte jak jsem strávil den? Podám Vám stručný přehled mého zaměstnání během soudního období a během volna. Ve všední den vstávám asi hodinu před východem slunce a projdu se ze své zahrady do pevnosti, asi tři míle.*

Evropský dům (Chapra, 1796).

Poté nasednu do palankinu a jedu do budovy soudu, kde se vykoupnu ve studené vodě, obleču a posnídám během asi hodiny, tj. asi v sedm jsem připraven přijmout svého učitele (pandit), se kterým čtu sanskrt. V osm přichází Peršan nebo Arab, se kterým čtu až do devíti, s výjimkou soboty, kdy dávám instrukce svému mughalskému tajemníkovi stran mé korespondence s muslimskými učiteli. V devět přicházejí právní zástupci s přísahou prohlášením. Poté jsem oblečen do róby a jsem připraven k líčení, kde sedím na lavici, jeden každý den pět hodin. Ve tři se obléknu a poobědvám a až do západu slunce jsem k službám svým přátelům, kteří se mnou chtějí poobědvat. Když slunce zapadne do Gangy, jedeme do zahrad, buď v našem poštovním kočáru nebo Annině bryče, tažené párem krásných nepálských koní. Po čaji čteme a, pokud to není nutné, nikdy nejsme vzhůru po desáté. Ale po čtyři měsíce v roce musím působit tři večery v týdně jako smírčí soudce.“⁴²

Obecně větší výkonnost vykazovali lidé na vedoucích postech Východoindické společnosti v Bengálsku, jakkoli byl správní systém vystaven tak, že Britové jej ovlivňovali pouze v nejvyšších patrech společenské hierarchie, neboť vedení společnosti bylo toho názoru, že „*Angličan [je] nevhodný k řízení daní a sledování obratného domorodce v jeho umění skrýt skutečnou cenu své země kvůli zmatení a vyhybání se placení.*“⁴³

Mnozí domorodci převzali plnění úkolů původně vyhrazených pro Brity. Týkalo se to například nejnižší funkce v hierarchii společnosti – písařů. Britští písaři, kteří původně začínali sepisováním seznamů nákladů, se nyní stali tajemníky nejrůznějších komisí zřízených pro správu společnosti (Komise Bengálské rady, Vojenský výbor, Daňová komise, Obchodní komise). Protože společnost vyžadovala od každé listiny alespoň 5 kopií, vznikla zde armáda kopistů, což bylo značně jednotvárnou prací pro mladé muže, kteří sem přišli vydělat peníze a pobavit se. Většinou si proto najímali domorodé písaře.⁴⁴

I tak byl pro mnohé tento život velmi nudný až suchopárny. Týkalo se to i mužů na samém vrcholu hierarchie Východoindické společnosti. Jak konstatoval generální guvernér Indie lord Cornwallis, „*Nemyslím si, že největší šprt v Etonu by mohl vést nudnější život než je tento.*“⁴⁵

JÍDLO A PITÍ

Monotónnost života, rozvleklost dne, dlouhé odpolední vedro a láce potravin stimulovaly přejídání, které bylo velmi rozšířené a spolu s klimatem výrazně přispívalo k úmrtnosti mezi mladými Evropany. Stravovací zvyky britsko-indické komunity popsala snad nejlépe Eliza Fay v dopise své přítelkyni: „*V Anglii nám bylo často říkáno, jak viš, že horko v Bengálsku ničí chuť; musím dosvědčit, že jsem nikdy neviděla důkaz něčeho podobného. Naopak, neumím si vysvětlit skutečnost, že jsem nikdy neviděla jíst takové množství potravin. Obědváme ve dvě hodiny odpoledne ... v době největšího denního žáru ... polévku, pečené kuře, kari s rýží, skopový závin, přední jehněčí, rýžový pudink, dorty, velmi dobrý sýr, čerstvě utlučené máslo, dobrý chléb, výbornou Madeiru (ta je drahá, ale požívatin jsou velmi levné). Celá tabule stojí asi jen dvě rupie, jehněčí rupii, totéž stojí šest kuřat nebo kachen nebo holoubat nebo dvě libry másla.“⁴⁶*

Velmi rozšířené bylo rovněž pití. Svědectví o konzumovaných nápojích a jejich množství zanechal pisatel anonymního popisu z roku 1789: „*Hlavním osvěžením je kleret, který se tu pije velmi volně, pod jménem Loll Shrub ... večera při večeři jsem vypila sklenici skvělého londýnského portského ... paní Hartlyová mi říká, že je v baru vždy pro ty, kteří ho mají rádi, ale nikdy předtím jsem neslyšela, že by o tom mluvoila. Máme také malé pivo, bruskový mošt a cider, dovezený z vlasti, a dobré jedlové pivo, bengálský produkt ... – ať se užívá*

41) Na místě je třeba zmínit alespoň třetí karnátskou válku (1758–1763), válku s navábem Bengálska, navábem-vezírem Avadhu a Velkým Mughalem (1763–1765), první anglo-majsúrská válka (1767–1769), první anglo-maráthská válka (1775–1782), obsahující i konflikt s Francouzi (válka o nezávislost USA), druhá, třetí a čtvrtá anglo-majsúrská válka (1780–1784, 1790–1792, 1799) K tomu je nutno připojit četné britské intervence ve prospěch britskými orientovaných panovníků nebo pretendentů trůnu (Karnátsk, Avadh atd.). Srv. Strnad, J., Filipický, J., Holman, J., Vavroušková, S., Dějiny Indie, Praha 2003, s. 626–685.

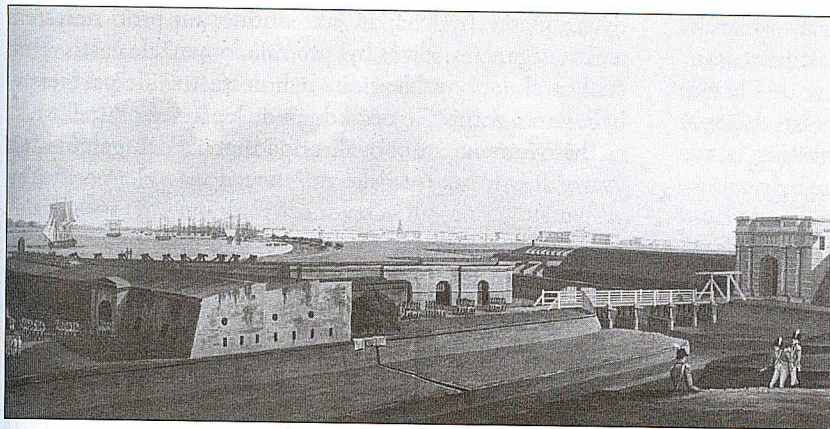
42) Jones, W. (ed.), The Memoires of the Life, Writing and Correspondence od Sir William Jones, London 1804, s. 43.

43) FWIHC, sv. IV, s. 337.

44) Cavaliero, R., c. d., s. 71.

45) Lord Cornwallis (ed.), Charless Ross, The Correspondence of Charles First Marguis Cornwallis, 1786–1793, London 1859, s. 43.

46) Fay, E., Original Letters from India (1779–1785). Calcutta 1908, s. 181.

Pohled na Kalkatu a Fort William (1805).

*z důvodů módních, nebo medicínských, každá žena, až po svou nejubožejší služku, pije alespoň láhev vína denně a páni asi čtyřnásobek.*⁴⁷

Chudší Evropané pili místní kořalku destilovanou z cukru nebo rýže (toddy) nebo z kokosové palmy (arak). Oba nápoje byly levné a jemně opojné, „dobré na koliku“ a byly bezpečnější než voda. V polovině 18. století byla jejich konzumace vytlačena silnějšími kořalkami z Evropy, a všeobecně se rozšířilo opilství.⁴⁸

Nizozemci zavedli pití čaje s cukrem a citronem nebo kořením, které bylo považováno za vhodný lék proti „bolesti hlavy, močovým kamenům a střevní kolice“. Bylo tomu ale hlavně proto, že voda byla převařená.⁴⁹ Čaj využívaný jako prostředek ke konzumaci cukru vytlačil kávu z pozice populárního nápoje. Britové obvykle spotřebovali za rok dvě libry na osobu. Čaj pocházel z Číny, kde byl vyměňován za stříbro a později opium, na jeho vývoz měla společnost monopol až do roku 1834. Až v roce 1788 pověřili ředitelé společnosti Josepha Bankse, aby podal zprávu o možnostech jeho pěstování v Bengálsku. Banks vybral jako nejvhodnější místa pro pěstování oblasti Kúčbihár a Rangpúr v severní části země. Oba regiony jsou branami k Assámu, který se v polovině 19. století stal čajovnou světa.⁵⁰

SPORTY, ZÁBAVA A SPOLEČENSKÉ ZVYKLOSTI

Klima v Bengálsku bylo považováno za navýsost nepříznivé pro tělesnou námahu. Tělesné aktivity byly proto vyhrazeny pro služebnictvo. Jedinými formami sportovní

činnosti byla jízda na koni nebo lov na kachny na solných jezerech. Převažující denní horko umožňovalo vycházet z domů až večer, kdy se pánové a dámy „rekreují v kočárech nebo v palankínech, v polích, nebo zabradách, nebo na vodě, ve svých koleškách (budgeroes) nebo vhodném člunu, který jede rychle pobáněn vesly, a na řekách občas provozují nejrůznější lov ryb a ptáků“.⁵¹

Nudu běžného života zpestřovaly také bály, maskární plesy, hraní her, ochotnické divadlo, společenské události a nákupy. Nakupování bylo především příležitostí ke společenskému styku a získávání no-

vinek. Philip Dormer Stanhope o tom v roce 1785 napsal: „Hlavní odlišnost Kalkaty spočívá v bálech, karetních dýchánkách a v tom, co se nazývá evropské obchody, což jsou obecně jakékoli obchody s evropským zbožím, ať luxusním nebo obyčejným. Ty jsou brzy po ránu místem veřejných setkání povalečů a klevet, které zde propagují aktuální skandály a nakupují za nemožnou cenu hračky pana Pinchbacka a levné tretky z ulice Tavistock.“⁵²

Evropa a Asie se střetávaly především na úzkém poli her. Navzdory drakonické regulaci, která zmocňovala vedoucího agenta k repatriaci obchodníka kvůli hráčské vášni, náklonnost ke hře rostla. Sázení bylo všeobecné a hrálo se často o větší částky. Svědectví Elizy Fayové ukazuje praxi v oblasti karetních her: „Pětikartové loo je běžná hra a hraje se o rupie, maximálně do deseti. Tebe to velmi rozhorlí, ale tady to není považováno za nic moc. Tredille a whist jsou velmi módní, ale dámy se druhé hry zřídka účastní, přestože sázky jsou umírněné. Mezi pány často dojde k excesům, které splácejí ti, kteří se přišli pobavit, i ostatní, kteří musejí platit za své chyby.“⁵³

Vedle karet se v Indii dobře ujal rovněž kulečník: „Biliard se v Kalkatě hojně hraje. Tato hra byla dobře přijata jako vhodná pro tuto zemi, neboť nevyžaduje námahu těla ani mysli, ale musím odvolat názor, že vybrané sumy musí udržet zpěněnou krev ... V kavárnách jsou stoly a přítomní za osm annas čili půl rupie dostávají světlo svíček, nebo za šest během dne na několik hodin. Každá kavárna má alespoň dva stoly, takže muži mají mnoho příležitostí, jak se zruinovat, jak se vy Evropané umíte chlubit.“⁵⁴

Kromě společenských her se evropská komunita ve městech a cantonmentech⁵⁵ bavila setkáními na závodech, na které se důstojníci oblékli jako žokejové, bookmakeři, trenéři a majitelé koní, nebo podle rolí, které zde hráli. Velmi rozšířené byly i drastičtější zápasy zvířat. Pravděpodobně nejznámějším dokladem je obraz Johannese Zoffanyho, umístěný dnes v National Gallery v Londýně, ukazující kohoutí zápasy. Šampion Asafuddauly, navába-vezíra Avadhu, zde svádí litý soubor s reprezentantem plukovníka Mordaunta, velitele vezírovoy osobní gardy.⁵⁶

Intelektuálních aktivit bylo v Indii málo. Čtení nikdy nebylo oblíbeným zaměstnáním, soustředění zpravidla bránilo množství všudypřítomného služebnictva v domě i na zahradě. Zvláště u žen bylo pravidelným rysem denního pořádku nicnedělání. Evropské ženy, které nepsaly

47) Anonym: Sophia Goldsbourne' Hartley House. London 1789, s. 209.

48) Cavaliero, c. d., s. 74.

49) Spear, c. d., s. 20.

50) Pritchard, H., Anglo-Chinese Relations during the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Urbana 1930, s. 155–175; Bayly, C. A., Indian society and the making of the British Empire In: The New Cambridge History of India II. 1, Cambridge 1990, s. 116.

51) Hamilton A., A new Account of the East Indies, Edinburgh 1727, s. 17.

52) Stanhope, P. D., Genuine Memoirs of Asiaticus, London 1785, s. 68.

53) Fay, E., Original Letters from India (1779–1785). Calcutta 1908, s. 189.

54) Anonym: Sophia Goldsbourne' Hartley House, London 1789, sv. 1, s. 146.

55) Cantonment – ubytovací prostor vojenské posádky umístěný většinou mimo město.

56) Cavaliero, c. d., s. 74.

nebo nemalovaly, studovaly módu, tyranizovaly své krejčí (darzis) a zahradníky (malis) a pokoušely se udržet standardy evropské domácnosti. Pravděpodobně se nudily více než četné domorodé ženy žijící v oddělených částech domů (zenana), které jim bylo občas povoleno navštívit, a kde nacházely přátelství svého druhu. Jídla a tance byly nejčastějším prostředkem k možnému trávení času. Emily Edenové, jež neměla potřebu příliš tříbit svou mysl, se ulevilo, „když bylo po večeri – a já jsem měla všechny důvody věřit, že den už konečně skončil, ačkoli si nemohu myslet, že jsem žila, abych to viděla.“⁵⁷

Když ženy cestovaly, doprovázelo je okolo sta lidí, což zahrnovalo domácí služebnictvo, obsluhu přípráže a palankinu, stavěče stanů a sipahijskou gardu.⁵⁸ Ti všichni byli doprovázeni svými vlastními partnery a rodinami. Postup takového průvodu byl obvykle velmi pomalý, neboť ženám nebylo doporučováno cestovat po téměř neexistujících cestách na kárách s volským potahem (hackery) nebo v palankinu, z něhož mohly spadnout, pokud by obsluha zakopla a upadla. Stany v táboře byly obvykle dostatečně velké a byly rozděleny na oddělené kóje, tvořící jakýsi obývací pokoj nebo salon, ložnici, jídelnu a koupelnu, ale v období dešťů, když se půda proměnila v moře bahna, byly nasáklé vodou a děravé. „Co na táboře nenávidím,“ napsala Emily Edenová v okamžiku, kdy trpěla přítomností početného doprovodu a zvířat, „je množství lidského a zvířecího utrpení, které působí.“⁵⁹

Určité množství pohybu poskytoval mužům i ženám tanec, jakkoli nebyl všemi přijímán bez výhrad. Philip Dormer Stanhope například v roce 1785 napsal: „Anglické dámy jsou nesmírně nadšeny z tance, cvičení nevhodného pro horké bengálské klima podle mého názoru, jakkoli je přijatelné v chladnějších šířkách, ani poněkud neslušné v zemi, kde obyvatelé nenosí více šatů, než vyžaduje cudnost.“⁶⁰

Protože přijíždělo více žen bez doprovodu, většinou na pozvání svých sester, sestřenic a strýců, večere a bály probíhaly celou sezónu, stejně jako v Evropě. Místní specifikou byly konkubíny, ukryté v prostorách pro služebnictvo, známé jako bajadéry. Jejich vystoupení časem zdegenerovala na pouhou turistickou atrakci. Emily Edenová popsala vystoupení „těchto ječících dívek“ jako „automatické pohyby, gesta a písně, které pokračovaly hodinu za hodinou, i když je nikdo neposlouchal.“⁶¹

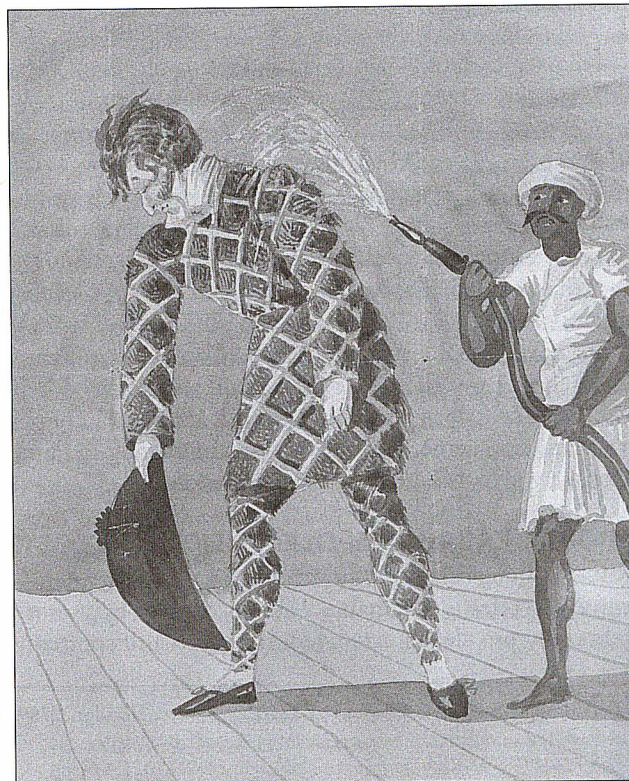
Domorodé dívky, které si vzaly Evropany, si dávaly pozor, aby nebyly považovány za bajadéry, a oblékaly se do tmavých barev, jako by byly staré panny. Emmě Robetsově bylo líto „staropannenství Indie“. Tato móda ještě více překvapovala Indý. Indické publikum nemohlo pochopit, proč Britové tančí se svými vlastními ženami. „Domorodci hleděli s překvapením na to,“ napsala Ema Robertsová, „že se sáhibové tolik namáhají, když se na každém bazaru dají najmout profesionálové, aby zajišťovali zábavu.“⁶²

Velkou část žen v britsko-indické komunitě tvořily dcery úředníků a důstojníků, které se vrátily ve věku na vdávání ze škol v Británii, dívky, které odjely se snoubenci, aby zkusily štěstí v Indii, a sirotky vzdělané v Indii s podporou Východoindické společnosti. Výběr partnerů nebyl veliký a mnoho párů, které přicházely k oltáři, bylo velmi mla-

dých. Sňatek byl chápán jako antidotum proti neřestem a extravagancím. Život byl pro mladomanžele často velmi tvrdý a chudobný. Nežádka byli nešťastní, ale partnerství bylo v této zemi více než kde jinde lepší než osamělost.⁶³

Britové nenapodobovali odpadlictví Portugalců, kteří vytvořili evropsko-asijské míšence (topassy), specifickou vrstvu stojící na půl cesty mezi vládnoucí evropskou elitou a jejich otroky. Mezi Brity byla taková praxe obecně nepřijatelná. Protože panovala obava, že mladí písaři by si ve svých odlehlých faktoriích mohli začít brát římské katolíčky, například vdovy po topassech, nebo ještě hůře Indky, společnost podporovala příchod bílých žen do Indie, byt s omezeným úspěchem.⁶⁴

Kromě této oficiální společnosti existovala v Kalkatě i skupina dam lehčího založení, o nichž se zmiňuje anonymní cestopis z roku 1779: „První věcí, kterou udělal, když jsme zlepšili svůj zevnějšek, bylo pro kapitána jít se pobavit tam, kde je všeobecná pozvánka a každý se vzhledem a chováním gentlemana má svobodu se objevit. Vypočítavé ženy, které přijely na různých lodích, se oblékají do veškeré nádhery, kterou mohly získat, a utrácejí za parádu veškeré peníze, které si přivezly z Evropy.“⁶⁵

„Přehřátý“ bílý sahib je ochlazován před odchodem na maškarní ples v Kalkatě.

57) Eden, E., *Up the Country*. Oxford 1930, s. 93.

58) Sipáhiové – domorodí vojáci vycvičení po evropském vzoru.

59) Tamtéž, s. 253.

60) Stanhope, P. D., *Genuine Memoirs of Asiaticus*. London 1785, s. 68.

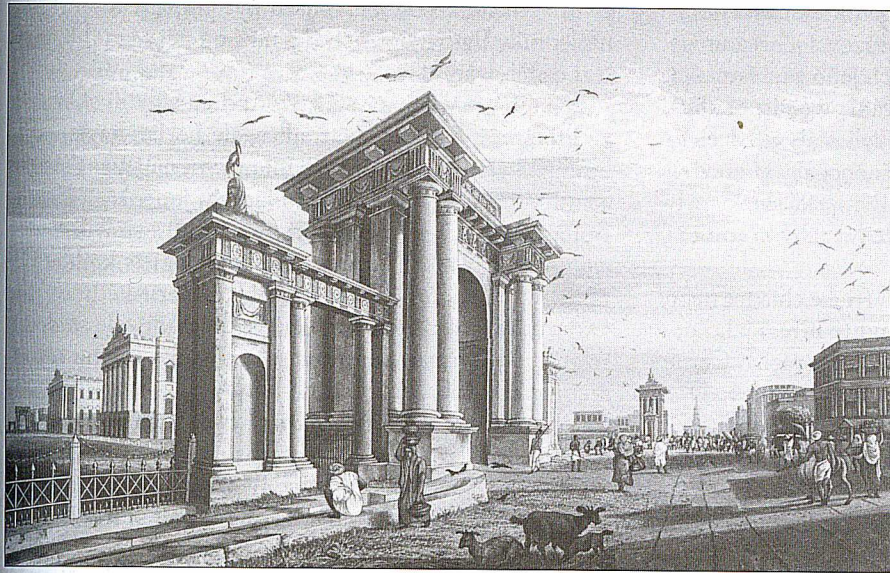
61) Eden, c. d., s. 208.

62) Roberts, E., *Scenes and Characteristics of Hindostan*, 3 sv., London 1835, sv. I, s. 60.

63) Tamtéž, s. 31–41.

64) Cavaliero, c. d., s. 76.

Mnozí příchozí, plní představ z Londýna, záhy prozřeli a shledali indickou společnost nezajímavou. Jen málo Evropanů bylo ušetřeno domácí nemoci ve svých srdcích.⁶⁶ Na několik okamžiků, během tance, dostihů, promenád na monděnních korzech, při nakupování na otevřený účet

Pohled na Court House Street v Kalkatě (1819).

v obchodech prostřednictvím jejich vždy si stěžujícího darziho, když plukovní hudba hrála Händla, Mozarta, Rossiniho nebo Webera, mohli věřit, že jsou doma, ale úmorné vedro, služebnictvo, hmyz a prach byly čímsi nepřehlédnutelným. Emily Edenová počítala hodiny do té doby, dokud neskončilo funkční období jejího bratra – generálního guvernéra, a mohla se spolu se sestrou vrátit do malého domu v Kensingtonu.⁶⁷

Zbohatlický charakter společnosti a všeobecná nuda, které podléhala zvláště dámská část společnosti, vytvářela podhoubí pro vznik specifických zvyků, ne vždy dobře reflektovaných příchozími z Evropy. Jedním z nich byl zvyk nazývaný „setting up“, který v červnu 1783 popsal William Hickey následovně: „Poté co jsme důkladně zařídili náš dům, a to za 12 000 rupií, včetně nádobí, jsme se do něj 1. září nastěbovali a stali se místními usadlíky. Má Charlotta převzala správu domácnosti. Tím, že jsme se usadili ve městě, musela absolvovat nepřijemný a přiblbloupy ceremoniál, v té době praktikovaný příchozími krásného pohlaví, který se nazýval „setting up“. Spočívá v tom, že domyšlivá paní domu, plně oblečená, na zídli v čele nejlepšího pokoje (apartmá je plně osvětleno) se dvěma přítelkyněmi po obou stranách, přijímá místní dámy. Tři gentlemani jsou vybráni, aby uváděli tyto návštěvníky, muže i ženy, neboť žena, která byla pozvána, je doprovázena alespoň

dvěma gentlemany. Jeden z těchto tří gentlemanů podává ruku první návštěvnici ve dveřích, vede jí nahoru k nově příchozí, ohlásí její jméno a poté dojde k výměně puklat. Návštěvnice přijme zdvořile nabízené místo uprostřed početného kruhu, odkud po pěti, maximálně deseti minutách vstane, dojde opět k výměně pozdravů a společnost odejde, aby udělala místo dalším. Tato měnící se scéna trvá od sedmi hodin večer a končí po jedenácté hodině. Totéž se opakuje dva následující večery k strašlivému trápení ubohé ženy, odsouzené k tomu projít tímto unavujícím a nepřijemným procesem. Další nepřijemnost spojená s touto praxí spočívá v nutnosti oplatit každou vykonanou návštěvu. Vzhledem k tomu, že kalkatská společnost se rozrostla, „setting up“ je dnes méně časté, a okolo roku 1786 zcela zmizí, neboť osoby v budoucnu omezí své známosti podle vlastní chuti, jako je tomu v Evropě.“⁶⁸

Jiné zvyky místní komunity byly Evropany považovány za ještě trapnější. Šlo především o tzv.

bread pelleting. William Hickey o něm napsal: „Na tomto večírku jsem poprvé viděl barbarský zvyk, spočívající v házení malých kuliček chleba na sebe (pelleting). Vypadají jako tablety a házejí se přes stůl, což praktikuje neznámé pohlaví. Někteří by je mohli důrazně umravnit, neboť způsobují značnou bolest, pokud Vás trefí do tváře. Pan Daniel Barwell v tom byl velmi zdatný, na vzdálenost tří až čtyř yardů několikrát úspěšně zbasil svíčku. Tento podivný trik, vhodnější pro dívky než pro zdvořilou společnost, byl zdrojem mnoha sporů a nakonec zcela vymizel. Kapitán Morrison opakovaně vyjádřil své zděšení z házení kuliček a řekl, že pokud ho někdo ze společnosti trefí, bude to považovat za inzultaci a adekvátně odpoví. Několik minut poté, co to řekl, dostal rychlý úder do tváře. Přestože byla kulička vržena rukou zpod stolu, viděl mávnutí rukou ze stran, odkud to přišlo. Zmíněný pelleter byl tedy s věcí dobře obeznámen. Bez jakýchkoli pochybností proto vzal talíř se skopovou nohou, který stál před ním, a vrhl jej vši silou na útočníka, a to tak mistrně, že mu přistál na hlavě. Srazil ho ze židle a dal mu tvrdý úder na spánek. Výsledkem byl souboj, ve kterém byl nešťastný pelleter postřelen, musel ležet několik měsíců v posteli a nikdy se zcela neuzdravil. To byl definitivní konec této absurdní praxe.“⁶⁹

BRITSKO-INDICKÁ DOMÁCNOST

S příchodem bílých žen do Indie vzrostl počet služebných. Ani staří mládenci nežili ve vyslovené izolaci. William Hickey, jehož domácnost dlouho postrádala manželku, zaměstnával 65 žen a mnoho rodin zaměstnávalo více než 100 žen, takže mnohé ani nevěděly, kolik jich přesně mají. Když Honoria Lawrenceová přijela do Indie, otázala se své hostitelky, kolik zaměstnává služebných, a obdržela následující odpověď: „Nejsem si jista, ale jsme velmi umírnění lidé. Mobbu to brzy spočítat.“ Počet byl okolo třiceti.⁷⁰

65) Anonym., *Travels in Europe, Asia and Afrika*, London 1771–1781, s. 51.

66) Roberts, c. d., s. 55.

67) Cavaliero, c. d., s. 77.

68) Hickey, W. (ed.), Peter Quennell, *Memoirs of William Hickey*, London 1960, s. 159–160.

69) Tamtéž, s. 137.

70) Lawrence, J., Woodiwiss A. (eds.), *The Journals of Honoria Lawrence: India Observed, 1837–1854*. London 1980, s. 42.

Mzdy personálu byly minimální, protože nebyl žádný důvod, proč by měl obchodník žít a vyplácet skutečnou armádu zaměstnanců. Po příjezdu bylo každému Evropanovi doporučeno jeho domorodým obchodním poradcem – banianem (v Kalkatě) nebo dubašem (v Madrásu), aby si najal gomastaha (v Bengálsku) nebo agenta a všudypřítomného zprostředkovatele, který by organizoval jeho domácnost a byl placen z příspěvků placených jeho zaměstnanci. Evropští sluhové byli obecně považováni za neuspokojivé, protože se nechávali osídit na trhu, byli stálým zdrojem stížností a často jim bylo raději umožněno, aby si otevřeli bar nebo obchod na svůj vlastní účet. Evropské služby byly ještě méně uspokojivé, neboť se obyčejně záhy po příjezdu vdaly.⁷¹

Do roku 1764 bylo možno dovážet africké chlapce nebo obyvatele z ostrovů v Indickém oceánu (coffres) jako otroky. Sloužili většinou jako poslíčci nebo pošťáci.⁷² Černé otrokyně zajišťovaly nemalou část chodu domácnosti. Doloženy jsou i výměny otroků mezi jednotlivými pány: „*Pan Isaak Berkley si stěžoval, že kapitán Payton zadržel otrokyni, která mu patřila. Kapitán Payton ... prohlásil, že pan Berkley ... vlastní otrokyni, která mu patřila. Dohodli se proto, že pan Berkeley pošle kapitánu Paytonovi svou otrokyni jménem Barbara a ten, že mu vrátí otrokyni jménem Lukrécie.*“⁷³

Nedostatky služebnictva byly častým předmětem konverzace evropských dam a zdrojem jejich nekonečných hádek se služkami. „*Banda zlodějů*“, na kterou si stěžovala Eliza Fayová, ji naplňovala hrůzou. Když prozkoumala kuchařskou příručku a podivila se cenám, její služby ji opustily s odůvodněním, že v této službě nelze dosáhnout žádného zisku. To jí šokovalo, stejně jako tvrzení, že při tak nízkých mzdách dostanou rupii na den za vedení domácnosti.⁷⁴

Mocnými muži v domácích komunitách jednotlivých domácností, despoty svého druhu, byli první steward (khansama) a hlavní číšník (kitmutgar). Byli součástí hierarchie indické společnosti, která začínala od navába a súbédára a pokračovala dolů až k metařům, nedotknutelným, stojícím mimo kasty, kteří sami zajišťovali většinu čistících úkolů, za což se honosili perským titulem mehtar neboli „velmi důležitá osoba“. Z mnoha nedotknutelných se rekrutovalo nižší evropské služebnictvo, ve kterém se vytvořila příznivá atmosféra a možný společenský život. Patřili proto k hlavním oporám evropského života po následujících 150 let.⁷⁵

EVROPANÉ V INDICKÉM PROSTŘEDÍ

Navzdory kontaktům od konce 16. století věděli Evropané o Indii velmi málo. Filozofové a politici se více zajímali o Čínu, i když o ní často věděli ještě méně. Představa Nebeské říše jako národa ovládaného bez strachu z Boha nebo bohů kastou vzdělaných administrátorů, dbajících na lidská práva, doléhala k myslím Evropanů 18. století naléhavěji. Indie však byla odlišná. Byla považována za panteon groteskních a často krvežíznivých božstev, zatížený rituály známými jen dědičným kastám, ovládaným rozmary a korpumpovaným sexem.

První cestovatelé často nebyli schopni rozlišit hinduisty od muslimů. Kaplan sira Thomase Roea, který navštívil

Indii ve dvacátých letech 17. století, si byl jist, že brahmáni si holí hlavy, kromě jednoho pramene vlasů, proto, aby je za ně Mohamed mohl vytáhnout do ráje. Evropští cestovatelé velmi často dospívali k závěrům, ke kterým chtěli dospět. Například úzkostliví džinisté, kteří nesmějí zničit život v jakékoli podobě, museli být podle jejich představ následníky Pythagora, neboť pouze od něj se mohli naučit tezi o stěhování duší.⁷⁶

Někteří z prvních návštěvníků Indie zachytili ohlasy velké literární a náboženské tradice, ale horliví kaplani společnosti byli ochotni věřit, že intenzivní náboženské záněcení hinduistů bylo výsledkem zjevení judeokřesťanského Boha, které bylo pokaženo při předávání, a strávili mnoho energie sladováním hinduistické mytologie s knihou Genesis. Indická civilizace nepronikla na britské univerzity. Oxford byl centrem orientalistických studií, ale studovala se zde především hebrejšтина a arabština, trochu též turečtina a arménština.

Když Edmund Burke varoval Horní sněmovnu před osudným vlivem indických forem despotismu na lidi, jako byl Warren Hastings, šířil jednu z rozšířených představ týkající se asijských monarchií. Až v polovině 18. století přítomnost v blízkosti asijských vládců ukázala, že mohou být despotičtí, ale ne všichni byli mocní. Někteří mohli hledat a najít jejich původ v bozích, hrdinech véd, planetách, chalífech a sultánech, většinou však byli skromného a většinou nepřilíh starobylého původu, neboť adopce byla hojně využívaným prostředkem k udržení kontinuity dynastií. S tím se pojila redukce vážnosti a silné předsudky vytvářely stereotypy. Robert Orme, první kronikář tažení Roberta Clivea, obvinil muslimská knížátka z dominující nestoudnosti, nevladařské umíněnosti, krutosti, nedostatku svědomí, sexuálních excesů, touhy po moci a „*bezbřehosti bohatství spojené s extravagancí v jejich sklonech a zlozvycích*“. Kritizoval dokonce přirozenou indickou zdvořilost a obecný šarm jako „*nejhlubší přetvářku a simulaci srdce*“.⁷⁷

Zephiahu Holwellovi, který přežil masakr Britů v Černé díře,⁷⁸ můžeme snad odpustit to, že byl přesvědčen, že „*Gentoos*“ jsou obecně „*ti nejzdegenerovanější, nejprohnanější, nejpověřivější a nejhorší lidé z všech známých ras na světě*“.⁷⁹ Jiní Evropané se naučili opakovat stereotypní hodnocení podobného ražení. Paní Kindersleyová líčila ve svých dopisech domů do Británie svůj slušný, umírněný,

71) Ghosh, S. Ch., *The Social Condition of the British Community in Bengal 1757–1800*. Leiden 1970, s. 111–112.

72) Obchod s otroky existoval v Bengálsku až do jeho zrušení v roce 1824. Otroci, kteří byli do země dovezeni, zůstali otroky. Dováželi je arabští kupci z přístavů v Rudém moři. Importováni byli chlapci a dívky, kteří byli využíváni jako služebnictvo v soukromí domů a tamtéž sexuálně zneužíváni. Spear, c. d., s. 53, 73; Burton, D., *The Raj at Table*, London 1993, s. 46–47.

73) *Deník Společnosti (The Company Diary and Consultation Book 1)* – citováno C. R. Wilsonem (ed.), *The Early Annals of the English in Bengal*. London–Calcutta 1895, s. 301–302.

74) Fay, c. d., s. 186.

75) Cavaliero, c. d., s. 76.

76) Murkherjee, S. N., *Sir William Jones*. Cambridge 1968, s. 8.

77) Chaudhuri, N. C., *Clive of India*. London 1975, s. 119.

78) Masakrem v Černé díře je nazývána událost z roku 1756, kdy po dobytí Kalkaty vojskem navába Siráždžuddaulata byli britští zajatci vtěsnáni do

pravidelný, lidumilný a zbožný život, cítila se však nucena dodat, že Indové jsou „pověřiví, změkčilí, brabiví a lstiví, zrádní a nečestní ve svém jednání a postrádající jakékoli principy čestnosti, velkorysosti a vděčnosti“.⁸⁰ Dokonce i ti, kdož profitovali z velkorysosti indických knížat, jako například francouzský žoldněř Benoit de Boigne, měli za to, že „všichni Hindustánci, ať hinduisté nebo muslimové, brahmáni nebo příslušníci nižších kast, jsou mizerní a proradní, zcela nespolehliví. Pokud by měli vyjádřit přátelské pocity, nebudou váhat vám podříznout brdlo“⁸¹, což byl názor, který získal od svého pána Mahadží Sindii.

Pocit nadřazenosti evokovala u Evropanů každodenní konfrontace s bídou života většinové populace v Indii: „Chudší domorodci žijí v domech z bláta se slaměnou střešinou; veškerý nábytek spočívá v rohoži, na které spí ve svých turbanech (jenž spolu hadrem, který prochází mezi stěbny a obaluje střední část těla je jediným oděvem) a nějaké hliněné hrnce, ve kterých se vaří rýže a kari a pohár na pití vody (jejich jediného nápoje).“ Rovněž mentalita venkovské populace se mnoha Britům jevila jako otrocká. Podle Lukea Scraftona, agenta Východoindické společnosti v Muršídábádě, bylo pro indického rolníka „prakticky věcí nezájmu, zda tyranem je Peršan, nebo Tatar, neboť cítili všechny posuny moci bez jakéhokoli profitu, s výjimkou anarchie, která jediná je horším stavem než ten, ve kterém se nacházejí“.⁸²

Ať byly pocity Britů jakékoli, Východoindická společnost držela v rukou osudy milionů lidí a nemohla je zcela ignorovat. K určitému posunu došlo v éře Warrena Hastingsa, guvernéra Bengálska (1772–1773) a generálního guvernéra britské Indie (1773–1784). Hastings se naučil persky i bengálsky, nakupoval za vlastní prostředky indické rukopisy. Později je věnoval Východoindické společnosti jako náhradu za nesplacený úvěr. Tyto rukopisy později vytvořily základ Knihovny ministerstva pro Indii (India Office Library). Hastings rovněž ve snaze „otevřít nové a široké

obzory lidskému myšlení“ osobně sponzoroval první překlad Mahabháraty do angličtiny.⁸³

Warren Hastings najal také oxfordského orientalistu Nathaniela Halheda, který z jeho prostředků vytvořil vládní tiskový orgán vydávající práce v perštině a bengálštině. Další z jeho pověřenců, sir William Jones, strávil deset let studiem indických právních zvyklostí. Jeho ambicí bylo „znát Indii lépe, než jak ji znal jakýkoli jiný Evropan“.⁸⁴ Byla to asi přílišná ambice, neboť mnohé jeho představy se ukázaly jako neadekvátní a obtížně realizovatelné. Zemřel

Pohled na Government House v Kalkatě (1819).

ostatně dříve, než se dočkal naplnění svého cíle, totiž „dát domorodcům těchto indických provincií trvalou bezpečnost, pokud jde o vhodnou správu justice“.⁸⁵

Mezi jeho nesporné zásluhy však patří založení Asijské společnosti. Tato učená společnost vznikla v roce 1783. Tvořila ji malá skupinka zaměstnanců společnosti, která se systematicky začala zabývat výzkumem indické společnosti a překládáním indických a perských děl. Jakkoli zůstávala na okraji zájmu většinové kalkatské populace, položila základy hlubšího poznání Indie Brity. Její výsledky byly publikovány v časopise *Asiatick Researches*, který redigoval Jones. První čtyři čísla tohoto periodika byla přeložena do němčiny, dvě do francouzštiny, jednotlivé články byly přetištěny v Londýně a Dublinu. Orientalismus se tak stal součástí romantického kultu a ovlivnil přední anglické literáty, jako byl Coleridge, Southey, Moore, Shelley a Byron.⁸⁶

Přestože se Indové mohli stát členy Asijské společnosti až od roku 1829, od samého počátku působili jako korespondenti a poradci. Místem pravidelných schůzek britských a indických učenců bylo Jonesovo letní sídlo v Krišnagaru, asi 90 kilometrů severně od Palásí. Diskuse, vedené v zahradách tohoto sídla, přispěly k tomu, že členové Asijské společnosti potvrdili starší, již jezuiti hájenou teorii o společném původu indoevropských jazyků. Sir Henry Colebrooke, který v Indii působil jako soudce, sestavil první gramatiku sanskrtu, přeložil vědy a shrnul indické právní principy v díle *Přehled hinduistického práva*.⁸⁷

malého vězení ve Fort William o rozměrech 5,5 × 4,3 metru, v době vojenské hantýrce přezdívaného „Černá díra“. V noci na 20. června 1756 většina vězňů zemřela zadušením a horkem, jiní přišli o rozum. Tyto události mj. iniciovaly válku, která skončila bitvou u Palásí. Srv. Wanner, M., *Sedmiletá válka v Orientu*, Praha 2001, s. 111–112.

79) Cavaliero, c. d., s. 78.

80) Kindersley, c. d., s. 132.

81) Sardesai, G. S., *A New History of Marathas*. Bombay 1957, sv. 3, s. 148.

82) Chaudhuri, c. d., s. 335.

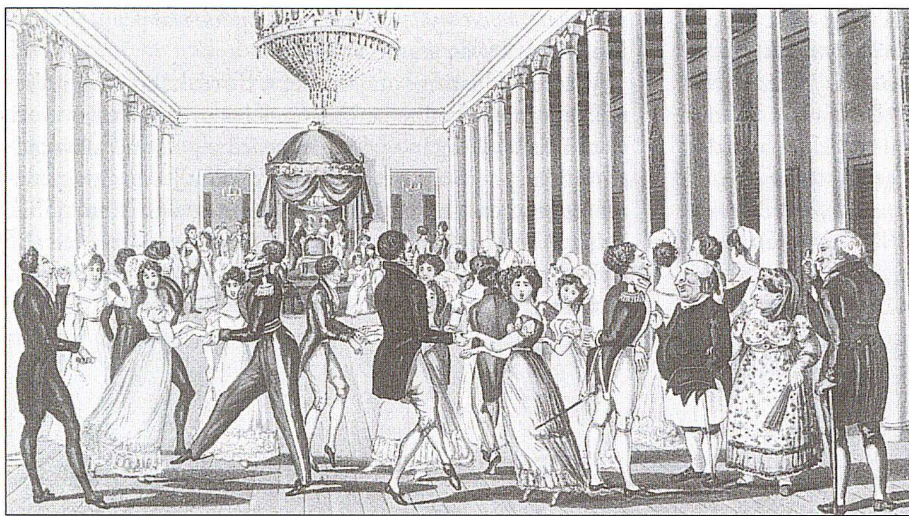
83) Feiling, K., Warren Hastings. London 1954, s. 236.

84) Said, E. W., *Orientalism*, 2. vyd. New York 1994, s. 78.

85) Dopis markýzi Cornwallisovi z 19. března 1788, in: Jones W. Sir, *Letters of Sir William Jones from Lord Teignmouth's Collection*, London 1819–1821, sv. 2, s. 110.

86) Said, c. d., s. 22, 78–79.

87) Colebrooke, H., *A Digest of Hindu Law*. Calcutta 1798.

Ples v Government House v Kalkatě (1820).

Na druhé straně výsledky členů Asijské společnosti nebyly prosty omylů. Britští indologové jako Holwell, Halhed, Dow, Colebrooke, Jones nebo Carey věřili, že soudobému rozvratu v Indii předcházela zlatý věk vědění, kdy nebylo mnoho bohů, nýbrž bůh jediný, kdy neexistovaly modly ani zavrhané praktiky, jako upalování vdov (satí) nebo zabíjení novorozeňat. Cestou k návratu této Indie bylo studium jejich dějin a civilizace, které podle nich dávalo naději na „*zusušleštění toho, co může být shledáno užitečným*“.⁸⁸

To, co Evropany vskutku šokovalo, byl sex. Pocit sexuální nejistoty se vznášel nad přítomností Evropanů během jejich celého pobytu v Indii, přestože byl zcela neopodstatněný. Sudžá ud Daulův harém byl plný žen, chyceňých, ukradených, koupených nebo darovaných, ale žádná z nich nebyla Evropanka. Ženy byly ušetřeny zájmu Orientálců, protože byly velké, bílé, všeobecně považované za neatraktivní a nečisté, takže sex s Evropanem znamenal ztrátu kasty. Evropanky nebyly předmětem obchodu, loupeží nebo podplácení, byly proto ponechávány na pokoji. Během dobytí Kalkaty v roce 1756 nebyla žádná bílá žena znásilněna. Jestliže Mary Carverová zahynula během již zmíněného masakru v Černé díře, bylo tomu tak pouze proto, že nechtěla opustit svého muže. Ani Maráthové či obyvatelé Majsúru nepřenašeli svou válku na ženy. V bitvě u Kirkí v roce 1817 byl palankin se ženou a dětmi generála Briggse a dvěma dalšími ženami obklopen nepřátelskými jezdci. Když však zjistili, že jde o ženy, nechali je na pokoji.⁸⁹ Součástí lidových pověstí zaměřených proti sultánu Tipúovi, bylo vyprávění, podle něhož povolil, aby ženy a děti jeho evropských zajatců byly prodány do otroctví jeho stoupencům. Nikdy se ale neprokázalo, že by na některém z nich bylo spácháno násilí.⁹⁰

Mezi Evropany a Asiaty vždy vězela propast. Neplati to však zdaleka o vztahu Britů a ostatních Evropanů, kterými se Kalkata v uvedeném období jen hemžila. Mary Grahamová o tom do svého deníku napsala: „*Je mi líto, že odstup udržovaný mezi Evropany a domorodci, stejně tak tady jako v Madrásu, je takový, že jsem se nemohla seznámit s domorodními rodinami, tak jak jsem to udělala v Bombaji.*

Zdá se však, že je zde určitý rozdíl ve způsobu života. Jejich domy se zdají být v Kalkatě prostornější, než v jakékoli jiné prezidenci.

Kalkata, podobně jako Londýn, je sama o sobě malým městem, ale její okrajové čtvrti bobtnají do obroměného města, obydleného obyvateli z každé země světa. Číňané a Francouzi, Peršané a Němci, Arabové a Španělé, Arméni a Portugalci, Židé a Nizozemci se zde, jak se zdá, mísí s Hindy a Angličany, původní obyvatelé s právě příchozími. Toto míšení národů musí, jak se domnívám, oslabovat národní předsudky, ale mezi Angličany je tento proces právě opačný. Každý Brit je

brdý na to, že je zcela Johnem Bullem, ale věřím, že to je spíše póza než přesvědčení, neboť ve všech podstatných záležitostech a otázkách spravedlnosti je každý člověk, tak jak má, ve svém postavení.“⁹¹

MISIJNÍ ČINNOST

Východoindická společnost byla založena jako obchodní společnost a většina jejich zaměstnanců hledala bohatství, nikoli spasení. Nejevili zájem o konverzi hinduistů nebo muslimů, mezi nimiž žili. Společnost odmítla vydávat licence misionářům a využívala pravomocí, které měla vůči soukromým obchodníkům narušujícím monopol společnosti na obchod s Indií (tzv. interloperům) k tomu, aby je držela co nejdále. Její kaplani uspokojovali potřeby pouze protestantské obchodnické komunity.

Jejich povinnosti nebyly velké. Když v roce 1688 ředitelé společnosti nařídili, že každý Indiamen (speciální plavidlo používané pro obchod s Indií) s nákladem přes 500 tun musí mít v posádce kaplana, byly stavěny lodě s výtlakem do 499 tun. Zbožní lidé na své cestě do Indie museli snést „*pětiměsíční vězení s drsnými muži na palubě lodí*“.⁹² Náboženská péče nebyla prioritou společnosti. První místo pro bohoslužby v Kalkatě bylo vyčleněno v roce 1704, ale až v roce 1776 byla jedna z budov prohlášena za kostel pro zaměstnance, neboť dosud sloužila jako kasárna a vězení.⁹³ Až poslední dekady 18. století daly vzniknout pevnějším stánkům víry, zpravidla obklopeným kostelním dvorem, který sloužil jako hřbitov pro rozrůstající se britskou komunitu, sužovanou místním klimatem.⁹⁴

Kaplani byli „*nepoužitelným břemenem*“, přinášeli s sebou

88) Cit. dle Cavaliero, c. d., s. 84.

89) Gupta, P. C., Bajirao II and the East India Company, 1776–1818. Bombay 1964, s. 185.

90) Cavaliero, c. d., s. 78.

91) Graham, c. d., s. 97.

92) Smith, G., William Carrey, Shoemaker and Missionary, London 1884, s. 64.

93) FWIHC, sv. IV, s. 121.

94) Wild, A., The East India Company, Trade and Conquest from 1600. New York 2000, s. 162.

váhu učení, vážnost a zbožnost, která nebyla obchodnická. Bylo hodně těžké najít muže ochotné působit v Indii pro „větší slávu boží“, neboť na konci 18. století převažoval nad chozením do kostela tanec a závody. Břímě evangelizace bylo zpočátku spíše na bedrech dánských misionářů z Tranquebaru na Koromandelském pobřeží a Moravských bratří, kteří působili jak v Tranquebaru, tak v Serampuru v Bengálsku. Jejich úsilí začalo v šedesátých letech 18. století, ale jejich činnost se setkala s tak silným odporem, že se v roce 1803 museli stáhnout. Úspěchy jejich britských protějšků nebyly o mnoho větší.⁹⁵ Jak konstatoval evangelický duchovní John Shore, pozdější generální guvernér (od roku 1795) prohlásil: „...naši kněží v Bengálsku nejsou s několika výjimkami respektovanými osobnostmi.“⁹⁶

Když 1. února roku 1800 nařídil Richard Wellesley (později vévoda z Wellingtonu) sloužit Te Deum k oslavě vítězství nad sultánem Tipúem, jistý baptista tehdy poznamenal, že „zavedení křesťanské víry jako náboženství vládců britské Indie bylo předznamenáno střelbou z kanónů a přehlídkou 2000 vojáků.“⁹⁷

Zákaz působnosti misionářů nebyl pouze plodem merkantilismu. Ředitelé si nepřáli žádné náboženské rozbroje, které by komplikovaly jejich činnost. Kromě toho se domnívali, že práce misionářů by byla marná. Hinduisté věřili, že Britové jsou lidé bez náboženství, muslimové stáli mimo. Nejvíce konvertitů bylo mezi římskými katolíky portugalského původu.

Změnu přinesl až rok 1813, kdy společnost povolila a začala podporovat misijní činnost. Tato změna byla však

Společnost Noba Kitschena v Patně (1825).

95) Spear, c. d., s. 120.

96) Smith, c. d., s. 55.

97) Morris, H., *The Life of Charles Grant*. London 1904, s. 111.

98) Wild, c. d., s. 162.

99) Anonym: *Sophia Goldsbourne...*, s. 141.

100) Kindersley, c. d., s. 126.

101) Grier, S. C., *The Letters of Warren Hastings to His Wife*. Edinburgh 1905, s. 252

již odrazem vzniku nového britského impéria, které přivedlo misionářům do rukou miliony nových duší. Nastupující kritika otrokářství pak současně přinesla nové podněty, týkající se vztahu k domorodým obyvatelům Britské říše.⁹⁸

NEMOCI A SMRT

Pobyt v Indii nebyl pro Evropany zdravou záležitostí. Náhlé přesazení do podnebí ovládaného monzunovým rytmem bylo pro mnohé vražedné. Ti, kteří přišli do Bengálska, aby zde získali majetek a zajištění na další život, zde po půl roce až třech letech často našli smrt. Nevhodné oděvy, nezdravá životospráva, nedostatek pohybu, pití a přejídání a v neposlední řadě nedostatečná lékařská péče si vybíraly mezi Evropany krutou daň.

Nejvíce Evropanů umíralo v období dešťů, kdy se zvýšila vlhkost a vedro: „Když odejdou horké letní větry, Arabella, anděl smrti, má všech čtvrtích napilno, a i když mnoho lidí přežije, ztráty nabáňejí hrůzu. Existence je pak snesitelná jen ráno a večer, a všichni Evropané sklánějí hlavy, a deprese zcela ovládá jejich mysl.“⁹⁹

Tehdy postihovaly Evropany prudké horečky: „Nemoc, na kterou většina lidí umírá, se zde nazývá horečka Pucker, která si často vezme člověka během několika hodin: lékárníci se domnívají, že jde o nejvyšší stupeň hniloby. Často se říká, i když zcela neprávem, že toto klima nikdy nezabije Angličanky; je však třeba přiznat, že ženy umírají na zlé horečky stejně jako muži, že z nich není úniku, my jen žijeme střídmeji a méně se vydáváme všanc dennímu žáru a také křehkost naší kon-

stituce občas zabraňuje prudkosti zdravotních potíží a je důvodem dlouhodobé nemoci namísto rychlé smrti. Ale většina Angličanek navzdory slabým nervům, zdoluhavým horečkám a mrzutosti pracuje. Záchvaty, které jsem zmínila, a trvalé pocení, záhy zničí růži na tvářích mladých a krásných, a dají jim žlutý vzhled.“¹⁰⁰

Přesto se i v britsko-indické komunitě našli jedinci s dobrým kořínkem, kteří vydrželi bez nemocí velmi dlouho. Patřil mezi ně již jmenovaný Warren Hastings, který strávil v Indii několik desetiletí. Jeho korespondence ukazuje, jak čelil receptům mnoha místních felčarů: „Občas jsem také nemocen, ale nikdy si nejdu lehnout, ani se nemažu výtahem z hořčice, ani nepolykám guama (?) ... ani se nepokřývám lasturami, ani se nenakládám do horké soli, a mé zdraví se mi vrátí, neboť není nic, co by mu v tom bránilo.“¹⁰¹

ZÁVĚREM

Žádná studie popisující každodenní život v Indii nemůže plně vystihnout veškerou konkrétní praxi a zkušenost příslušníka dané společnosti. Tento příspěvek se snažil načrtnout alespoň některé obecné rysy života evropské společnosti žijící mimo Evropu. Společnosti, jejíž existence i přínos pro evropskou i indickou kulturu jsou evropskými

historiky obecně opomíjeny. Životní styl britsko-indické komunity v Bengálsku, která v letech 1757–1800 prožívala bouřlivý rozkvět, vycházel z britských i obecně evropských vzorů, adaptoval se však na podmínky soudobé severovýchodní Indie. Spíše než indické prostředí, které zůstalo většině Britů zcela cizí, ovlivňovalo životní styl britské společnosti místní klima a vývoj specifických struktur Východoindické společnosti měnící se z obchodního tělesa v nástroj britské koloniální správy.

Evropskou společnost v Indii tvořili převážně příslušníci střední třídy, kteří mohli v Indii zbohatnout a dosáhnout materiálního standardu, jenž v Evropě zůstal vyhrazen aristokracii. Není proto divu, že životní styl těchto zbohatlíků s jejich paláci, armádami služebníků, hostinami, plesy a maškarádami, hráčskými kluby, dostihy a lovy zvířat demonstroval úsilí o napodobení aristokratického prostředí. Na druhé straně relativní vzdálenost tohoto prostředí od jeho vzorů neumožňovala přímé mechanické kopírování, což dalo vzniknout osobitému stylu v mnoha oblastech života. Etablování Britů v Bengálsku bylo navíc

usnadněno skutečností, že zde v pozici vládnoucí vrstvy vystřídali většinou persky mluvící mughalskou byrokracii, proslulou honosným stylem života a neméně cizí většinové domorodé populaci.

Britové přinesli do Indie novou architekturu, umělecké řemeslo, výtvarné umění i životní styl, který se v pozdějším období stal vzorem pro mnohé příslušníky indické společnosti. Kruh učenců kolem Asijské společnosti v Kalkatě dokázal vytvořit množství překladů a právních studií, ovlivňujících kulturní vývoj indického prostředí, nemalý vliv měl však i na vývoj anglického a evropského romanismu. Jakkoli se představa o pohádkových ziscích z Indie a jejich vlivu na průmyslový vývoj na Britských ostrovech ukázala jako zcestná,¹⁰² bohatství, které v Indii získali zaměstnanci Východoindické společnosti, přispělo k formování a stabilizaci části společenských vrstev Británie 18. a 19. století, jejich mentality, hodnotového systému a kulturního prostředí.

102) Edwardes, M., *The Nabobs at Home*. London 1991, s. 179.

JAROMÍR SOUKUP

Synové svobody a Zákon o kolkovném (1765–1766)

Dne 10. února 1763 skončila podpisem pařížské mírové smlouvy Sedmiletá válka. Velká Británie slavila vítězství. Její území v Severní Americe zahrnovalo nově celou francouzskou Kanadu a východní Louisianu. Někteří britští politici věřili, že i přes porážku představuje Francie do budoucna v tomto prostoru vážné nebezpečí. Stejně uvažovali političtí a vojenští představitelé mateřské země o Indiánech. Kabinet v čele s lordem Bute proto ještě na konci roku 1762 rozhodl, že v Americe zůstane stálá armáda v počtu deseti tisíc mužů, kteří měli bránit nově dobytá území. První ministr George Grenville musel řešit otázku, jak získat finanční prostředky k hrazení vojenských nákladů. V březnu 1764 představil v Dolní sněmovně svůj program financování britských oddílů v Severní Americe, podle něhož měly toto břemeno postupně nést kolonie. Ve stejném roce parlament schválil tzv. cukerní zákon, jenž ukládal nová cla a zpříšňoval fungování celní služby. Samotný cukerní zákon však mohl zaplatit pouze malou část výdajů na stálou armádu v koloniích. Ta měla být proto financována hlavně kolkovou daní. Zákon o kolkovném prošel celkem hladce Dolní i Horní sněmovnou a 22. března 1765 jej podepsal král. Zákon, jenž měl vstoupit v platnost 1. listopadu 1765, obsahoval dvě části. V první vyjmenovával položky, které podléhaly kolkové povinnosti a ceny kolků, ve druhé stanovoval postihy za jeho nedodržování. Během jara a léta roku 1765 vláda jmenovala distributory kolků pro jednotlivé osady.

Oba dva zákony – cukerní i kolkový – vyvolaly v koloniích vlnu protestů, jež byly v mnoha případech umocněny poválečnou ekonomickou krizí, a podnítily úvahy o otázkách vztahu britských osad v Americe k mateřské zemi. V říjnu 1765 se kolonisté pokoušeli prostřednictvím svých zákonodárných shromáždění a kongresu zástupců devíti osad přimět vládu k odvolání sporných nařízení. Mezitím se však v mnoha koloniích zvedl otevřený odpor a začaly se formovat skupiny, jež usilovaly o anulování Zákonu o kolkovném nátlakem na úředníky Jeho Veličenstva.

Zatímco se jednotlivá zákonodárná shromáždění snažila zformulovat petice a ohrazení ke králi a k britskému parlamentu, mnozí obyvatelé severoamerických osad shledávali tento druh protestů neúčinným, protože Dolní sněmovna nedovolila, aby byly petice přijaty. Během druhé poloviny roku 1765 proto v koloniích vznikaly radikální skupiny, jejichž členové se začali nazývat Synové svobody.¹ Jejich

- 1) Tyto skupiny nebyly během prvních měsíců sporů formálně organizovány, dokonce i jméno Synové svobody začaly používat až na přelomu listopadu a prosince. Viz Davidson, P. G., *Sons of Liberty and Stamp Men*. In: *The North Carolina Historical Review* 9, 1932, No. 1, s. 38.
- 2) Tamtéž, s. 38–40.
- 3) Morgan, E. S., Morgan, Helen M., *The Stamp Act Crisis. Prologue to Revolution*. Chapel Hill 1953, s. 122.
- 4) Dopis guvernéra Francise Bernarda hraběti Halifaxovi z 15. října 1765. In: Morgan, E. S. (ed.), *Prologue to Revolution. Sources and Documents on the Stamp Act Crisis, 1764–1766*. Chapel Hill 1959, s. 106.